им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди
Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 283 (13883) | 1988 чылдың декабрь 8, четверг | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 көпеек.

М. С. Горбачевтуң Нью-Йоркче чорупканы

СЭКП ТК-ның Чиигине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. С. Горбачев КНО-нуң Кол Ассамблеязының 43-кү сессиязынга киржири-биле Москвадан Нью-Йоркче декабрь 6-да чорупкан. Оон соонда ол Куба болгаш Великобритания база ол чурттарның удуртулгазының чалааны-биле албанның аян-чоруун кылып баар.

М. С. Горбачевту СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары А. Н. Яковлев, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы В. М. Каменцев олар үдеп чоруур.

Аэродромга М. С. Горбачевту СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүннери В. И. Воротников, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, В. П. Никонов, Н. И. Рыжков, Н. Н. Слюньков, В. М. Чебриков, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидаттар А. П. Бирюкова, А. В. Власов, А. И. Лукьянов, Г. П. Разумовский, Н. В. Талызин, Д. Т. Язов, өске-даа эштер үдээн.

Үдээннерниң аразынга Кубаның ССРЭ-де элчини Х. Камачо, Великобританияның ССРЭ-де элчини Р. Брейтвейт, АКШ-тың ССРЭ-де херектеринге түр бүзүреттирген Р. Смит олар турган.

(СЭТА).

М. С. Горбачевтуң Нью-Йоркта чеде бергени

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). М. С. Горбачев декабрь 6-да КНО-нуң Кол Ассамблеязының 43-кү сессиязының ажыдыынга киржири-биле Нью-Йоркта чеде берген. КНО-нуң чиигине секретарының оралакчызы, КНО-нуң Протокол болгаш харылзаа секциязының удуртукчузу, элчин Али Теймур, АКШ-тың ССРЭ-де элчини Дж. Мэтлок, КНО-нуң чанында АКШ-тың доктаамал төлээлекчизи В. Уолтерс, АКШ-тың Күрдепартаментизиниң протокол килдизиниң начальниги Селва Рузвельд олар М. С. Горбачевту кадайы-биле кады база ону үдеп чоруур кижилерни Джон Кеннеди аттыг аэропортка уткуп алган. Совет таладан ужуражыышкынга ССРЭ-ниң даштыкы херектер министриниң бирги оралакчызы А. А. Бессмертных, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министриниң оралакчызы В. Ф. Петровский, ССРЭ-ниң АКШ-та элчини Ю. В. Дубинин, КНО-нуң чанында ССРЭ-ниң доктаамал төлээлекчизи А. М. Белоногов, УССР-ниң даштыкы херектер министри В. А. Кравец, БССР-ниң даштыкы херектер министри А. Е. Гуринович, албанның өске-даа кижилери киришкеннер.

М. С. Горбачев аэропортка совет болгаш даштыкы журналистерге мындыг медеглел кылган:

Хамыктың мурнунда совет улустуң өмүнээзинден Каттышкан Нациялар Организациязының адынга байыр чедириишкиниинин сөстерин дамчыдарын, а ол ышкаш америк улуска, Нью-Йорктуң чурттакчыларынга ханы хүндүткелдиң сагыш-сеткилиин илередирин күзеп тур мен.

Делегейде боол турар төөгүлүг өскерлиишкиннер КНО-нуң мурнунга улустарның чаагай чоруу дээш оон эң-не харысалгалыы-биле ажылдаарынга чаа-чаа болдунар аргаларны ажыдып берип турар-дыр. Бистер Кол Ассамблеяның сессиязынга бодувустуң чугаавыска бүгүдени ёзулуг-ла хаара туткан үндезинге тайбыңның болгаш айыыл чок чоруктуң туруштарын хевирлээринге чаа идигни кылырын саналдаар бис. Ону ынчаар кылырынга КНО эң-не таарымчалыг чер болур деп бодаар мен. Чогум-на оон ужурунда бистер мында келгенивис ол.

Бистер президент Р. Рейган-биле бешки удаа болгаш ону ол дээди албан-дужаалга солуурунга белеткенип турар Дж. Буш-биле бистиң Нью-Йоркка турарывыстың үезинде ужуражырывысты улуг сонуургал-биле манап турар бис. Амгы ужуражыышкын совет-америк чугаалажыышкыннарының идепкейлиг чоруп турарының бадыткаашкыны болур, ынчангаш ол бистиң ийи чурттуң улустарының, бүгү делегейниң эрге-ажыктарынга дүүштүр моон-даа соңгаар боттуу-биле хөгжүүрү дээрзинге бүзүрээр бис.

Ол ышкаш КНО-нуң чиигине секретары Х. Перес де Куэльяр болгаш КНО-нуң Кол Ассамблеязының 43-кү сессиязының даргазы, Аргентинаның даштыкы херектер министри Д. Капуто-биле бистиң беседаларывыс база болур, ол беседалар Каттышкан Нациялар Организациязы-биле бистиң кады хедилиишкиннеривисти быжыглаарынга бараан болур деп идегеп турар бис.

Ол ышкаш манаа, Нью-Йоркка болур мээн өске-даа ужуражыышкыннарым ССРЭ-биле АКШ-тың аразынга бот-боттарын билчиринге, бүгү улустарның аразынга кады ажылдажылганы болгаш найыралды хөгжүдеринге идиг бээринге бүзүрээр мен.

Америк улуска, Нью-Йорктуң чурттакчыларынга тайбыңны болгаш буянныг чаагай чорукту күзеп тур мен.

Миланга таныштырылга

МИЛАН. (СЭТА). М. С. Горбачевтуң СЭКП ТК-ның Чингине секретарынга соңгуткан соонда парлалга конференцияларынга чугаалаан чугааларын болгаш берген айтырыгларын «Ажык-чарлыг чорук: бүгү делегейниң журналистери-биле беседаларга айтырыглар болгаш харыылар» деп ном кылдыр үндүрген. Ол номну ССРЭ-ниң Миланда консул черинге итали хөй-ниитиге таныштырган.

Байырлыг ёзулалга Италияның көскү политиктиг болгаш хөй-ниити ажылдакчылары, парламентарийлер, ажыл-херекчи бөлүктерниң төлээлекчилери, журналистер болгаш «Италия—ССРЭ» ниитилелдиң активчилери киришкен.

Итали дылда парлаан ол номнуң эге сөзүнде М. С. Горбачев: «Ажык-чарлыг чорук дээрге совет ниитилелдиң амыдыралының бүгү талаларында революстуг чаартылга чорудулгазының кол элементизи-дир. Кысказы-биле чугаалаарга, эде тургустуушкун чорудулгазының кол элементизи-дир»—деп бижээн.

Номну «Тети Эдиторе» дээр ном үндүрер чер үндүрген.

Совет Эвилелинде калбарып эгелээн үндезин политиктиг болгаш экономиктиг реформалардан тывылган ажык-чарлыг чорук ниитилелди демократчыдарынга болгаш эрге-хоойлулуг социалистиг күрүнениң быжыгарынга улуг рольду ойнап турар, чуртта боор турар чаартылгаларның ара соксавазының быжыг магадылалы боор турарын база делегей харылзааларынга эде тургустунуушкунну болгаш политиктиг чаа бодааашкынның чугула элементизи боор турарын эге чүүлде демдеглээн.

ССРЭ биле Италияның аразынга найыралчы кады ажылдажылганы болгаш бир демниг хөделиишкинниң хөгжүдериниң бүгү барымдаалары бар деп, М. С. Горбачев онзалап демдеглээн. Ындыг харылзаалар бүгү делегейге тайбыңны болгаш айыыл чок чорукту быжыглаарынга, янзы-бүрү социал системалыг күрүнелерниң аразынга экономиктиг харылзааларны хөгжүдеринге чугула рольду ойнаар.

ЧЫЛГЫЧЫ

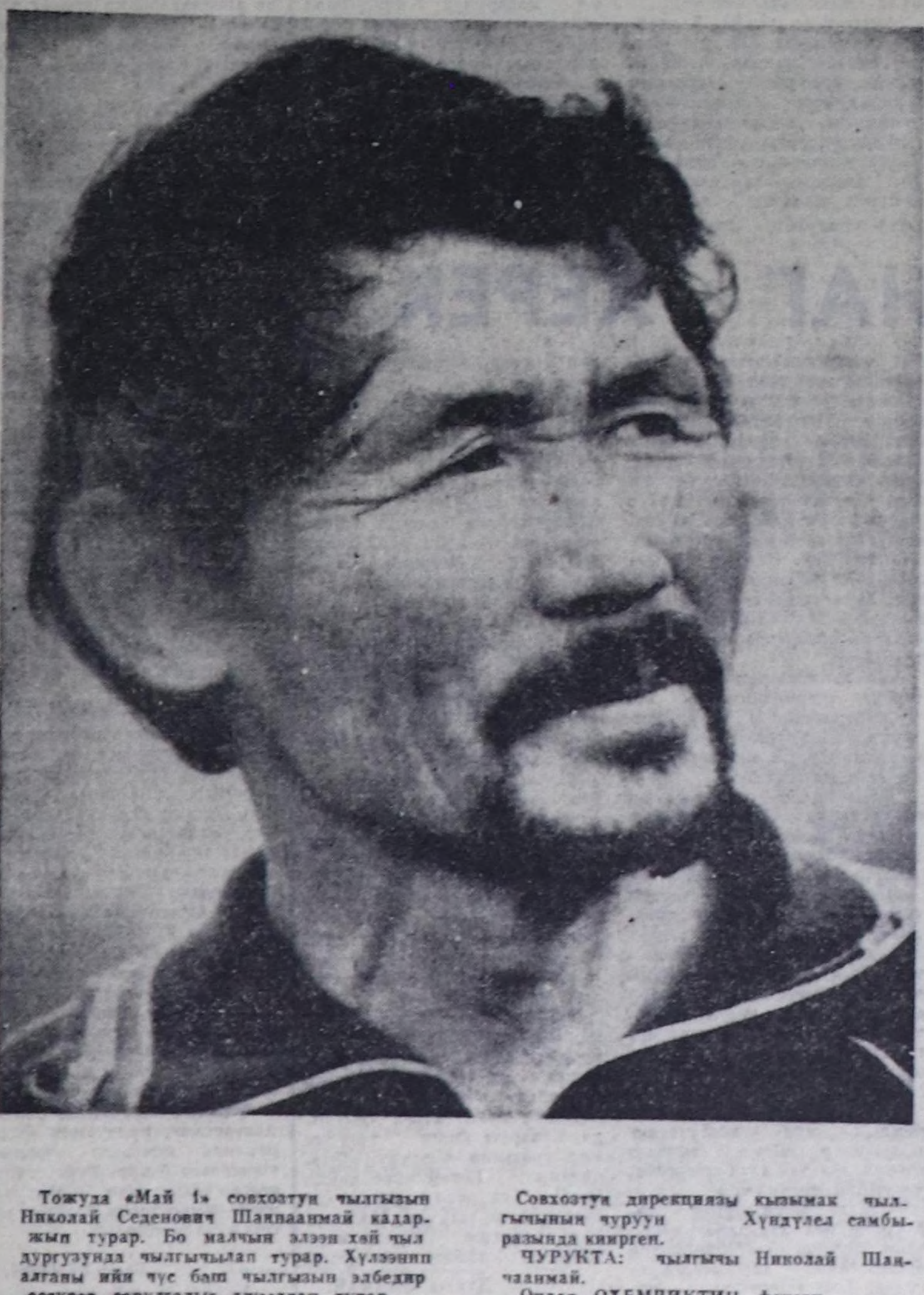

Тожуда «Май 1» совхозтуң чылгызын Николай Седенович Шаңпаанмай кадаржып турар. Бо малчын элээн хөй чыл дургузунда чылгычылап турар. Хүлээнип алганы ийи чүс баш чылгызын элбедир өстүрер сорулгалыг ажылдап турар.

Совхозтуң дирекциязы кызымак чылгычының чуруун Хүндүлел самбыразында киирген.

ЧУРУКТА: чылгычы Николай Шаңчаанмай.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

СЭКП ТК-ның Чагаазы:

кыштаглаашкын ~ шылгалда

БҮДҮРЕРИН КӨВҮДЕДИР

Мал кыштаглаашкынынга хамаарышкан СЭКП Төп Комитединиң Чагаазын «Көк-Тей» совхозтуң төп сүт-бараан фермазының ажыл-ишчилери таныжкан. Чагааны фермада пропагандист Л. В. Войткевич таныштырган.

Ферма эргелекчизи И. П. СОГОЯН:

— Бистиң ферма бо хүннерге чедир пландан ажыр 120 тонна сүттү күрүнеге саткан. Партия Төп Комитединиң Чагаазынга харыы кылдыр ам чыл төнчүзүнге чедир 80 тоннаны күрүнеге салып болурунуң аргалары бар. 1987 чылда үш муңчу саанчыларның саны 4 турган болза, ам 8 кижи чедип турар. Бызаа камгалап алырын 97 хуу күүседип, ам фермада 430 бызаа эки доругуп турар. Бо чылын бир центнер сүттүң бот-үнези план ёзугаар 43 рубль турда, бис 31 көпеекке кызырган бис. Бисте четпестер ам-даа бар. Чамдык саанчылар инектерин эки чемгербейн турарындан сүт саалдазы кудулап эгелээн. Ол ышкаш ийи-чаңгыс кижилер мал чемин камналга чок чарыгдап турарын айтып апаар. Бо четпестерни чайладып турааш, улам бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаар ужурлуг бис.

Фермaның мурнакчы саанчызы Нина Серендиновна ЧАДАМБА:

— Бистиң ферманың күрүнеге дужаап турар сүдүнүң 98 хуузу бирги сортка кирип турары өөрүнчүг. Райпо баштаар чериниң даргазы А. С. Хертек бистиң садывысче кошкак кичээнгей салып турар. Оон түңнелинде ховар дээн бараанар-биле хандырбас, ылангыя уруглар хевя келбейн турар-дыр. Бис чүге хоорайжылар дег эки хеп кетпес бис. Идиктер, чылыг идиктер шуут келбейн турар-дыр. Бо талазы-биле партия райкомунуң, райкүүскомунуң даргалары келирге, негелде кылырга күүседир дээш чоруй баар. Оон сураг болур. Төп Комитеттиң Чагаазында ферма ажылдакчыларын бүгү чүүлдер-биле хандырар дээн-дир. Мен бо чылын бир инектен 2710 кг сүт саар хүлээлгелиг мен. Ам 3170 кг сүттү сагдым. Чыл төнчүзүнге чедир бир инектен 120 кг сүттү саар мен. Ниитизи-биле 20 тонна сүттү пландан ажыр саарын хүлээндим.

Ферманың саанчызы Л. А. Бизаева бо хүннерде чарышка бирги черде чоруп турар. Ол чылда 2700 кг сүттү бир инектен саар турган, 3180 кг чедирген. Мурнакчы саанчы бирги сорттуң сүдүн саап ап турар. Бызаа ажаакчыларындан В. С. Трупп хонукта бир бызааның немелде деңзизин 850 грамм, Чечек Чыспынак 780 грамм чедирип, чарышка мурнап турар.

«Көк-Тей» совхозтуң сүт-бараан фермазы 1250 тонна сиген, 3600 тонна сенаж болгаш өске-даа чемнер-биле хандыртынган. Сүт саалдазын кудулатпас дээш фермада инектерге чемни сайзырадып, хайындырып берип эгелээн.

СЭКП ТК-ның Чагаазын танышкаш, ферманың коллективи моон соңгаар сүт саалдазын улам көвүдедир, саанчы бүрүзү чыл планындан ажыр ниитизи-биле 10-20 тонна чедир сүттү саарын шиитпирлээн.

Ким-оол ХЕРТЕК.

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле соңгулда округтарын тургускан

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Төп соңгулда комиссиязы декабрь 6-да бодунуң доктаалдары-биле ССРЭ-ниң улус депутаттарынга соңгулдалар талазы-биле соңгулда округтарын тургускан. «ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында» ССРЭ Хоойлузунуң 15 болгаш 16 чүүлдериниң ёзугаар девискээр аайы-биле 750 соңгулда округтарын, ол Хоойлунуң 15 болгаш 17 чүүлдериниң ёзугаар национал-девискээр аайы-биле 750 соңгулда округун тургускан.

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле девискээр аайы-биле соңгулда округтарын тургускан

ССРЭ-ниң улус депутаттарынга соңгулдалар талазы-биле Төп соңгулда комиссиязы «ССРЭ-ниң улус депутаттарынга соңгулдалар дугайында» ССРЭ Хоойлузунуң 15 болгаш 16 чүүлдеринге дүүштүр ССРЭ-ниң улус депутаттарынга соңгулдалар талазы-биле девискээр аайы-биле дараазында соңгулда округтарын тургузар деп доктааткан:

Тыва АССР

391. **Тыва соңгулда округу** (төвү—Кызыл хоорай).

Тыва АССР

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле национал-девискээр аайы-биле соңгулда округтарын тургускан

ССРЭ-ниң улус депутаттарынга соңгулдалар талазы-биле Төп соңгулда комиссиязы «ССРЭ-ниң улус депутаттарынга соңгулдалар дугайында» ССРЭ Хоойлузунуң 15 болгаш 17 чүүлдеринге дүүштүр ССРЭ-ниң улус депутаттарынга соңгулдалар талазы-биле национал-девискээр аайы-биле дараазында соңгулда округтарын тургузар деп доктааткан:

РСФСР

16. **Красноярск соңгулда округу** (төвү — Красноярск хоорай).

Красноярск край, Тыва АССР болгаш Якут АССР.

Тыва АССР

646. **Кызылдың Чөөн соңгулда округу** (төвү —Кызыл хоорай).

Кызыл хоорайның чөөн талазы: Комсомольская кудумчузунда саарзык дугаарларлыг бажыңнардан эгелээш, хоорайның чөөн талакы кыдыынга чедир.

647. **Кызылдың Барыын соңгулда округу** (төвү —Кызыл хоорай).

Кызыл хоорайның барыын талазы: Оюн Күрседи кудумчудан эгелээш, Калинин кудумчузунга чедир. Комсомольская кудумчузунуң эжеш дугаарлыг бажыңнары. Комсомольская кудумчудан эгелээш, Улуг-Хемская кудумчуга чедир, Оюн Күрседи кудумчунуң саарзык дугаарлыг бажыңнары. Горная кудумчунуң Трудовая кудумчуга чедир саарзык дугаарларлыг бажыңнары.

648. **Кызылдың Төп соңгулда округу:** (төвү — Кызыл хоорай).

Кызыл хоорайның төп кезээ: Комсомольская кудумчузундан Оюн Күрседи кудумчузунга чедир эжеш дугаарларлыг бажыңнары, Комсомольская кудумчудан эгелээш, Улуг-Хемская кудумчуга чедир Оюн Күрседи кудумчузунуң эжеш дугаарлыг бажыңнары, Горная кудумчунуң эжеш дугаарларлыг бажыңнарындан Трудовая кудумчуга чедир, хоорайның хем ол чарыы.

649. **Барыын-Хемчик соңгулда округу** (төвү — Кызыл-Мажалык суур).

Барыын-Хемчик район

650. **Чөөн-Хемчик соңгулда округу** (төвү — Чадаана хоорай).

Бай-Тайга болгаш Чөөн-Хемчик районнар

651. **Кызыл кедээ соңгулда округу** (төвү — Каа-Хем суур).

Кызыл болгаш Тожу районнар

652. **Өвүр соңгулда округу** (төвү — Хандагайты суур).

Мөңгүн-Тайга, Өвүр болгаш Сүт-Хөл районнар.

653. **Бии-Хем соңгулда округу** (төвү— Туран хоорай).

Каа-Хем болгаш Бии-Хем районнар.

654. **Таңды соңгулда округу** (төвү—Бай-Хаак суур).

Таңды район.

655. **Тес-Хем соңгулда округу** (төвү — Самагалдай суур).

Тес-Хем болгаш Эрзин районнар.

656. **Улуг-Хем соңгулда округу.** (төвү— Шагаан-Арыг хоорай).

Улуг-Хем район.

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Төп соңгулда комиссиязында

Москвага, Эвилелдер бажыңынга, декабрь 6-да ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Төп соңгулда комиссиязының баштайгы хуралы болган.

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларын чаа эрге-хоойлу үндезининге чорудар, бистиң политиктиг системавыстың бүгүнү хаара туткан реформазын боттандырып чорударынга ол херек кырында баштайгы базымнарының бирээзи болур деп комиссияның хуралынга демдеглээн.

Хуралга чүве чугаалап тура, Төп соңгулда комиссиязының даргазы В. П. Орлов комиссияның ажыл-чорудулгазының кол угланыышкыннарының дугайын, оон шиитпирлээр ужурлуг сорулгаларының дугайын, «ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында» ССРЭ Хоойлузун хүлээп алганы-биле холбаштыр соңгулда мурнунда чорудар хемчеглерниң болгаш оларны чорударының онзагай чүүлдериниң дугайын чугаалаан. Ол бүгү хемчеглер демократтыг үндезинге, ажыы-биле болгаш ажык-чарлыы-биле, бистиң чурттуң хөй национал характерин, ажылчы чоннарның негелделериниң болгаш эрге-ажыктарының янзы-бүрү байдалдын барымдаалап турааш боттандырып чорударын онзалап демдеглээн.

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле девискээр болгаш национал-девискээр соңгулда округтарын Төп соңгулда комиссиязы тургускан. Төп соңгулда комиссиязының доктаалын болгаш ол округтарның данназын парлап үндүрер.

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларынга белеткел болгаш ону чорудар талазы-биле кол хемчеглерниң календарь планын, а ол ышкаш 1988 чылдың декабрьда Төп соңгулда комиссиязының ажылының планын бадылаан.

ССРЭ Конституциязының болгаш «ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында» ССРЭ Хоойлузун массалыы-биле парлап үндүрериниң дугайында шиитпирни хүлээп алган.

Соңгулдаларга белеткел-биле холбашкан чамдык өске-даа айтырыгларны чугаалажып көрген.

Комиссияның хуралынга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының бирги оралакчызы А. И. Лукьянов, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң секретары Т. Н. Ментешашвили, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Эвилел Совединиң даргазы Ю. Н. Христораднов олар киришкен.

• • •

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Төп соңгулда комиссиязы дараазында адресте туруп турар: **Москва, 103009. Пушкин кудумчузу, 1, Эвилелдер бажыңы.**

(СЭТА).

БИСТИҢ ЧАШТАРЫВЫСТЫҢ КАДЫКШЫЛЫ

Декабрь 6-да Москвага ажыттынган Педиатрларның бүгү-эвилел съездизи чаштарның кадык камгалалын эде тургузарының ажыктыг оруктарын диләэринге тураскаатkan, ону ССРЭ-ниң кадык камгалал министри Е. И. Чазов ажыткан. Иениң болгаш чаштың кадыын камгалаары — ниитилелдиң эң чугула сорулгаларының бирээзи дээрзин ол эге сөзүнге демдеглээн.

Съездиниң чугаалажыр айтырыгларының чугулазын ССРЭ-ниң кадык камгалал министриниң оралакчызы А. А. Барановтуң илеткелинде демдеглээн. Уруглар эмнээшкининде чидиг айтырыгларны чажырар турган чоруктар чүгле чаштарның кадык камгалалынга эвес, бүгү кадык камгалалга улуг когаралды чедирип турган. Бистиң чуртувуста херээженнерниң болгаш чаштарның эмнелге-профилактика албаны болур 20 муң ажыг амбулатор-поликлиника албан черлери болгаш бир миллион ажыг эмнелге болгаш санаторий орунпары бар. Чаштарның кадыкшылы дээш 200 муң педиатрлар база акушер-гинекологтар ажылдап турар. Ындыг турбуже, бо аажок хөй түңнүг саннар эң чидиг айтырыгларны, ылангыя материал-техниктиг база кадр айтырыгларында четпестерни хөлегелеп турган. Девискээр бүрүзүнде чаштарның санын барымдаалап эмчи хандырылгазының хемчээлин тодарадыр ужурлуг. Ынчангаш ССРЭ-ниң Кадык камгалал министерствозу 1987 чылдан эгелеп иени болгаш чашты камгалаарының девискээр аайы-биле принцивин барымдаалап келген.

Алдынып турар хемчеглер болгаш чаштар айтырыынче бүгү ниитилелдиң кичээнгейиниң баштайгы эки түңнелдерин көргүзүп эгелээн: чаштарның өлүп хораар чоруу чуртта кызырылган.

Чаштарның инвалид болур чоруунче кичээнгейни күштелдирери чугула. 1990 чылга чедир эмнелге-генетика консультацияларының болгаш кабинеттерниң четкизин тургузары көрдүнген, аңаа он-он эмнелге-генетика төптери каттыжар. Кол кичээнгейни божуур мурнунуң диагностиказынче угландырар, сааттыг херээженнерге ультразвук шинчилгезин кылыр. Амдызында бистиң чуртувуста миллион хире ындыг шинчилгени кылып турар, ол чыл санында 7-8 миллион негеттинип турар.

Чаштарга санаторий дузазын хөгжүдери негеттинип турар— мынчага чедир чуртта дөрт хар чедир назылыг уругларның санаторийи чок. Инфекция албанының материал-техниктиг базазын үндезини-биле экижидерин, бар стационарларны эде кылыры негеттинип турар. Кедээге эмчиниң баштайгы дузазын чедирер аргазын эде көөр, ында эмчилер ам-даа чедишпейн турар. Яслилерге, уруглар садтарынга, школаларга медицина хандырылгазының айтырыгларын сайзырангайжыдарының, педиатрларның профессионал деңнелин бедидериниң айтырыгларын съездиге чугаалажыр.

Долгандыр турар хүрээлелдиң чаш кижиниң кадыкшылынга салдарының айтырыы сөөлгү чылдарда чидиг тургустунган, ол чорук эртемниң болгаш кадык камгалалдың практиказының мурнунга хөй чүүлдү хүлээндирип турар.

Съезд үш хүн уламчылаар.

(СЭТА-ның корр.).

Партияның область конференциязының делегаттары

КИЖИ БОЛУРУ ЧАЖЫНДАН

«Кижи болуру чажындан, аът болуру кулунундан» деп чоннуң мерген сөзүнүң тыптып келгени үнделиниг. Ол мерген сөстерни Билчитмаа Саяга бүрүнү-биле хамаарыштырып болур. Ол бичии чажында-ла хой, өшкүлерни, оон улаштыр саанчы угбазы Александра Сарыгларның инектерин саарынга чаңчыта берген.

Саанчы болур күзел ону 1965 чылда, Шекпээр ортумак школазының сески клазын доозуп турда, 15 харлыг аныяк кыстың бодалдарын «чүгеннепкен». Күзел күштүг. Билчитмаа Саая күзел-сорууңга чалгынчанган тура-соруктуг, ынаг чүткүл-биле «Шекпээр» совхозтуң Суг-Кажаа сүт-бараан фермазынга саанчылап кирипкен.

Күш-ажылды бодунуң холу-биле кылып, оон кайы хире ажыктыын медереп билгеш, ону сеткилинге сиңирген кижи аас-кежиктиг. Аас-кежиктиң дээжизин эдилеп чоруур бо саанчы-биле чугаа оон ажылдап турар фермазынга болган.

— Онзагай арга-дуржулгалыг мен деп мактанып шыдавас мен. Чалгаа, шүшпең кижи чаңгыс хүн-даа саанчылап шыдавас. Кыштың соогу, чайның изии аайлыг ийикпе. Инектиң сүткүр, сүткүр эвези-даа демей-ле, чаңгыс аай ажаалданы негээр — деп, Билчитмаа Омбаевна чугаазын эгеледи.

Амыдыралдан хөйнү билир, хөй чылдарда саанчылап келген болгаш арга-дуржулгазы-даа шыырак саанчы-дыр дээрзи оон чугаазындан илереп кээр болду.

— Мээң хайгааралымда инектер (22) ам алды харлыг, элээн сүткүр инектер бо. Хамык ужур— ажаалда-тежээлдезинче, чемгерилгезинче кичээнгей салырында. Инек бүрүзүнүң күш-деңгелин, ишти-хырнын хайгаараары, аажы-чаңын өөрениири—хевей сүттүң магадылалы ол—деп, Билчитмаа Омбаевна улаштыр чугаалады.

Билчитмаа Саяның сөөлгү чылдарда чедип алган чамдык көргүзүглерин сонуургап көрдүм. Он ийиги беш чылдың эрткен ийи чылында сүт саар планын 119 хуу күүсеткен. Бир саар инектен сүт саары 1900 кг-дан 2200 кг чедир көвүдээн. Бо чылдың эрткен тос айларында саанчы сүт саар планныг онаалдазын ажыр күүсеткен. Бир саар инектен 1483 кг сүттү саап алган. Сөөлгү чылдарда сүт саалдазы дораан эндерли бербээн болдур ийин. Мурнакчы саанчының үениң негелдези-биле ажыл-ишин эде тургузуп, чамдык мурнакчы арга-дуржулгаларны ажыглап, кызымак ажылдаанының түңнели болган.

— Инектерин саап тургаш оларга каржыланып болбас. Оларга эвилең ээ болуру, ат-сывын адап тургаш саары чугула. Мен инектеримни «Маша», «Дыдыраш», «Кара-карак» дээш янзы-бүрү аттар-биле адап алган мен— деп, саанчы чугаалай-дыр.

Билчитмаа Омбаевна 1980 чылдан бээр коммунист, фермада партбюронуң кежигүнү, ында профэвилел бөлүүнүң даргазы. Бо бүгү хөй-ниитиниң ажылынга ол идепкейлиг киржип турар.

Саанчыларның ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузаар дээш ол элээн ажылдарны чогуур черлер-биле кылып чорудуп турар. Ферма чыл бүрүде планныг онаалдаларын ажыр күүседип турар. Эде тургустунуушкунуң эге базымнары элээн кылдынган. Фермада столовая, садыг, клуб, кызыл-булуң, ясли-сад ажылдап турар. Саанчылар бажыңнарда чурттап, телевизорларны көрүп олурар. Механизастаттынган инек, бызаа кажааларын тудкан. Фермада саар инек 300 чедип турар. Билчитмаа Саая дег «үш мунчулар» клувун тургузаар дээш демисежип турар саанчыларның саны көвүдээн.

— Инектен саап ап турар сүдүвүс, күрүнеге саткан малывыстың дензизи дыка куду, доруктуруп турар бызаавыстың саны эвээш. Бо чылдан эгелеп бригада керээн-биле ажылдап эгелээн-даа болзувусса, чаартынган чүве эвээш, чамдык көргүзүглер эрткен чылдардан кудулаан. Керээде көрдүнген чүүлдерниң чартыы саазын кырында болуп турар. Малдың өлүп, хораар чоруу эвээжевейн турар. СЭКП ТК-ның чоокта чаа Орёл обласка организастаан чөвүлел хуралының материалдары-биле таныштым. Аренда керээзиниң ажы-даа эки-дир. Оон биле ажылдап турар саанчыларның көргүзүү бистен ийи-үш катап улуг-дур. Бисти база аренда керээзинче киирер болза ажылишке көргүзүүвүс улам бедиир боор деп бодаар-дыр мен — деп, Билчитмаа Омбаевна чугаазының сөөлүнде бодунуң күзел-бодалын мынчаар илеретти. Кончуг шын бодал. Оон күзели келир чылдан ынай боттаныр боор.

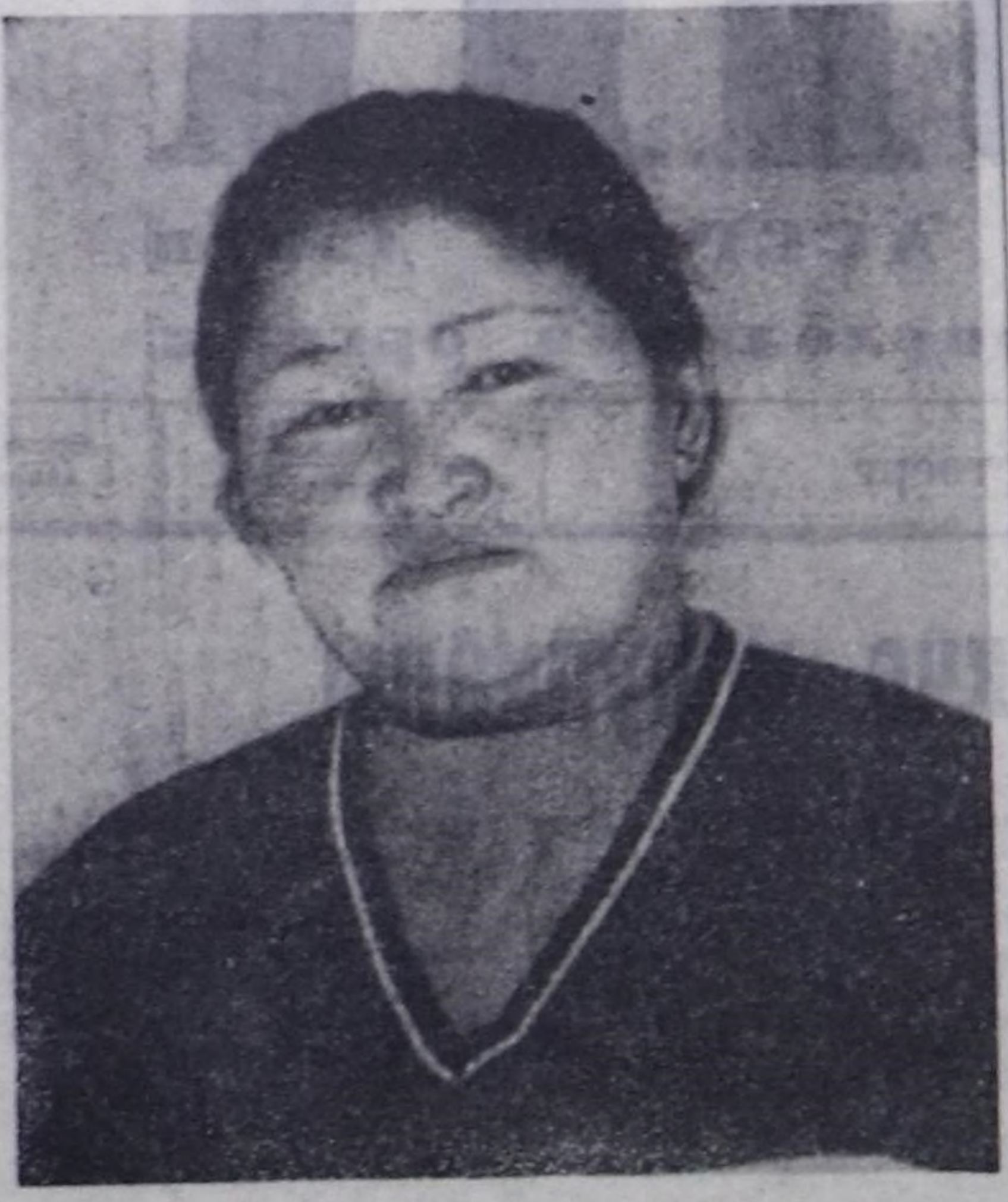

Үр чылдарның иштинде ол саанчылар ортузунга социалистиг чарыштың тиилекчизинге санадып келген. Оон бажынында чарыш тиилекчизиниң хөрек демдектери, хүндүлел бижиктер хөй.

Партияның Барыын-Хемчик район конференциязынга Б. О. Саяны партияның область конференциязының делегадынга соңгаан.

Хоюг-оол МОНГУШ.

ЧУРУКТА: саанчы Б. О. Саая.

Вячеслав МОНГУШТУҢ фотозу.

АҢЧЫЛАРНЫҢ ЧАМДЫЫЗЫ КЕЛБЭЭНДЕ...

Өлүк, диинниң эвээш-хөйүнүң дугайында чугаа аңныыр сезону эгелээриниң мурнуу чарыында районга дыргын турган. Колдуунда-ла «бо чылын хөй болур...» дээш даап бодаашкын тергиидээн. Ол чугаа анаа-ла нептереп келбээн, мурнундагы чылдарда ышкаш, чаңчыл болуп, час үезинден эгелээн. Арга-эзимге, тайгазынга чораан ивижилер, өске-даа чорук кижилери хүнде-ле беш-алды, чамдыкта оон-даа хөй диинни ыды ээртенин көргеннер. Чугаа ынчаар дамчыза-дамчыза чайже, оон күсче уламчылап келген. Харын чамдык эштер, ылаңгыя элээн шыырак дээн аңчылар хөй диинниг болган 1977 чылга сүг деңнейлеп адап турганнар. «Аңчы сөзү чалгып тараар, арга оъду үнүп тараар» деп чүве ол. Ынчалза-даа «даг көрбейн эдээң азынма» деп үлегер чугаа база бар болгай...

Бо аңныыр сезонунда районда 450 ажыг аныяк, хоочун аңчылар тайга-сыннарже аңнап үнген. Оларның иштинде аңныыр-тывыш ажыл-агыйларының штаттыг аңчылары 65 кижи, өскелери — эки турачы аңчылар. Кайы шаандан бээр өлүк-диин болганчок арбын турар, хөй-хөй аңчыларның часпас барып тевер черлери Серлиг девискээри, Баш-Хем ол чарыы, Хоор-Оос, Кадыр-Оос, Эн-Суг сыннары, Чаваш ишти дээн ышкаш таныш черлеринче аъттанган аңчылар эң хөй болган. «Тоора-Хем» болгаш «Май 1» совхозтардан чээрби хире звено аңчылар (бирээзинде-ле ийи-үш, дөрт хире кижилиг) ивы-чарылыг чорупкан. Районнуң өлүк планын күүседиринге үлүг-хуузун киирип турар совхозтар аңчыларынга ивы мунгаш аңнаары эң-не ажыктыг арга болур.

Күскү, кышкы үелерде аңныыр-тывыш ажылы харның кайы хире чагганындан, сооктуң тыныжындан кол хамааржыр. Ынчаарга район девискээринде иштик черлерге ноябрьның эге хүннеринге чедир хар барык чагбаан деп болур, а тайгага, аңчы кижиниң сөзү-биле алырга, хар «хомуданчыг» эвээш чыткан. Ынчалза-даа хүн бүрү немешкен бызкан-пар тайгада аңчыларны дыка хомудатпаан. Хардан халымык исти ылгай көөр деп чүве бар. Аңчы ону ажыглаар.

Ам бо хүннерде районнуң кайы-даа суурундан үнген аңчыларның элээн хөйү ээп келгеш, өлүк-диинин белеткел черинге дужаап турар. Сөөлгү түңнел-биле алырга, Тожунуң болгаш Сыстыг-Хемде күрүнениң аңныыр-тывыш ажыл-агыйларында 9000 хире диин, 50 ажыг киш база өске-даа өлүк дужааттынган. Ынчалза-даа аң-өлүк хөй болган чылдарга деңнээрге, ол дыка эвээш. Баштай келген аңчыларның чамдыызы, ылаңгыя диин ховар болган-даа болза, кызымак, кажар аргаларны ажыглап аңнап тургаш, эвээш эвес олчалыг болган. Эки тура аңчылардан Тоора-Хем суурда Василий Шогжал 550 рубльдиң өлүүн, пенсионер Георгий Мамурков—454, Евгений Толстиков—406, Николай Митей — 410 рубльдиң, «Тоора-Хем» совхозта Леонид Санмай-оол, Юрий Дастай-оол, Олег Чашпаяк—125-150 рубльдиң өлүүн дужааганнар.

Эки турачы аңчылар (оларның элээн хөйү чадаг аңнап чораан) өлүүн эвээшбичелеп дужаары үргүлчүлевишаан. А эң эки хөлгелиг — ивы-чары мунган совхозтар аңчылары ам дээрезинде келбээн, оларның баштайгылары ноябрь төнчүзүнде кээп эгелээн. Оларга улуг идегел турар, чүге дээрге олар хөй кишти олчалап эккээри чугаажок, оон-биле кады эрткен чылын тоорук эки үнген сыннарның күзүүрүктерин кезип чоруп тургаш, арткан тоорукка турумчуй берген бөлүк диинге-даа таваржып болур (бо чылын район девискээринде тоорук барык-ла үнмээн деп санап турар). Канчаарга-даа Тожу шаг-шаандан бээр бодунуң ивы ажылдыг эрес-диди болгаш сорулгазынга чүткүлдүг аңчыларынга идегеп чораан. Оон ынай, тывыш ажыл-агыйларының штаттыг аңчылары келирин база манап турар. Оларның бирээзи-ле 2000 рубльден эвээш эвес өлүктү киирер планныг чорупкан. Тайгазындан эң үр болгаш келир аңчылар ол.

«Аң-мең турар черлиг, аңчы кижи тевер черлиг» деп үлегер домак бар. Ындыг болганда, чижээ, аңчы звенозунуң удуртукчузу кижи чедип барып аңнаар черин (кандыг ынаштыын, кадырчавызын, хонар-дүжер черин, оъдун) эки билбес, ыдын аңнаарынга өөретпээн, эдертир эш-өөрүн баш бурунгаар чагып сургаваан болза, ол звено улуг олчага таваржыпас дээрзи билдингир болгай. Ынчангаш баштың аң кедеп чоруур, баштың аңчы сургап чоруур деп чүвени аңчы кижи билир ужурлуг. Азы, чүгле звено, бригада болуп каттышкан аңчылар эвес, харын чааскаан-даа чоруур аңчы болза, чер-туружун, орук-кокпазын, хүннүң байдалын дээш — аңнаарының корум-чурумунга чедир база ыяк билген турар. Ол дээрге аңнаашкынны бойдус бээр, бойдуска чагыртыр деп чүве ол.

А. НУГУУРАК.
Тожу район.

ЧОРУУҢ ЧОГУЗУН, НАТАЛЬЯ

Улаатайның бригада партия организациязындан делегат аныяк коммунист Наталья Доржуевна Монгуш СЭКП райкомунуң болгаш оон бюрозунуң кежигүнүнге, удатпас болур партияның область конференциязынга Өвүрнүң коммунистериниң өмүнээзинден делегат кылдыр соңгуткан. «Меңээ коммунист эш-өөрүм улуг-ла харысалганы онаап турар-дыр» деп, сеткилиниң ханызындан ол медереп билген.

Чөөн-Хемчик районнуң Шеми чурттуг кыс 1979 чылда Кызылдың башкы училищезин доосkan дипломну холга алза-даа, ол-ла чылын ынак кижизи мал ажылындан өскээр ажылдаар хөңнү чок болуп, инек кадара бээрге, Наталья Өвүр районда «Коммунизмче оруук» совхозтуң Кужур-Чыраа сүт-бараан фермазынга саанчылай берген.

Саанчының ижинге чаңчыгып алыры Натальяга дыка берге болган, чүге дизе ол мал аразынга эвес, а суурга өскен. Авазы бүгү назынында школага ажылдап келген, а адазы — механизатор. Фермага тос чыл саанчылап ажылдап келгеш, Наталья бодунуң кызымак күш-ажылы-биле кады ажылдап турар өөрүнүң хүндүткелин чаалап алган. Ол-ла чылдарда өг-бүлезинге 3 уруг база немешкен. Өөнүң ээзи Олег Шериг-оолович эки ажылдыг кадарчыга санаттырып келген. Ол 1987 чылда төрүүр 100 инекке онааштыр 92 бызааны ап, мергежилиниң аайы-биле район чемпиону болган. 1988 чылда төрүүр 100 инекке онааштыр 87 бызааны камгалап ап, багай эвес түңнелди чедип алган.

Наталья Доржуевна он ийиги беш чылдың үшкү чылының планныг онаалдазын күүседириниң кырында келген. Ол карманындан блокнодун уштуп эккелгеш, ында демдеглелдерден саннарны ушта бижээш, санаашкыннарны кылгаш, онаалда чайлыг күүсеттинеринге бүзүрелин илеретти. Чүге инектерниң уксаазы экиживейн, продуктулуг чоруу өспейн турарын айыткаш, фермада бо талазы-биле ажыл амгы үениң негелдезинге дүүшпейн турарын хомудап чугаалады.

Кужур-Чыраа сүт-бараан фермазы районда эки ажылдыг сүт-бараан фермаларының бирээзи. Ол ферма он ийиги беш чылдың үш чылдарында ишти түңү-биле 388 тонна сүттү күрүнеге садар онаалдазын 391 тоннага күүседип, планын 100,7 хуу күүсеткен. Ам чыл төнчүзүнге чедир пландан ажыр элээн хөй сүттү садар сорулганы салып алган ажылдап турар. Карак кызыл күш-ажыл-биле чаалап алган ол күш-ажылчы чедиишкиннерде «Мээң киирген үлүг-хуум база бар» деп, Наталья чоргаарланып чоруур.

— Ферманың ажыл-ишкинде, амыдырал - чуртталгазында кандыг чедир шиитпирлеттинмейн турар айтырыглар барыл, Наталья Доржуевна? — деп айтырдым.

— Совхозта партия, профэвилел комитеттери, совхозтуң дирекциязы бир-ле дугаарында саанчыларның ажылдаар, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузары-биле социал айтырыгларны шиитпирлээринче кошкак кичээнгейни салып турар. Чүгле хөй сүт бүдүрүп, план күүседип турар болза, ол-ла деп санап турарлап. Мен не кижи мен. Уругларым чаш. Фермада школа назыны четпээн 20 хире чаштар бар. Ясли-садты фермага тургузары чугула — деп, ол чугаалады. Оон ынай чуртталга бажыңнары чедишпес, саанчыларның дыштанып, хеп солуп кедиптер өрээли безин чок. Ынчангаш бир-ле дугаарында кандыг-даа ажыл-херекти кадрлар шиитпирлеп турар чүве болганда, оларның ажылдаарынга, чурттаарынга, дыштанырынга бүгү тала-биле таарымчалыг байдалды тургузары чугулазын демдегледи. Ферма чыл бүрүде каражалыг ажылдап келген. Оон уштунарының кол оруу — инектерниң уксаазын экижидери, оон продуктулуун бедидери, аренда керээзинче шилчиири деп, саанчы санап турар.

Бо-ла бүгү айтырыгларны фермада партия бөлүүнүң хуралдарынга үргүлчү чугаалажып келген, оон совхозтуң дирекциязы-даа, ында партия комитеди-даа чогуур түңнелди үндүрбейн турарын Наталья Доржуевна чугаалап орду.

Кужур-Чыраа сүт-бараан фермазының амгы байдалы база дүвүренчиг. Сиген, хыргыыш хээр агрегат үрелгенинден, инектерге мал чеми ылбырадып бээрин соксаткан. Инектер кажаага суг ишпейн турар, чүге дизе автосугарылганың аяктары шупту үрелген. Инектерге кудуктан соок суг ижиртип турар. Инек саар агрегаттың чамдык дериг-херексели четче эвезинден, ажылдавас инекти хол-биле саап турар. Бо айтырыглар талазы-биле совхозтуң инженер-техниктиг ажылдакчыларынга чугаалаарга, херекке албас. Оларны кажан кылыры билдинмес.

Инектерниң ажаалда-чемгерилгези, суггады долу хандыртынмайн турарындан хүнде бир инектен саалда ортумаа-биле 2-3 килограммдап ашпайн турар. Бо чылдың эгезинде фермага мал эмчизиниң штадын кызырган, ам ында мал эмчизи чок. Аарыг бызааларны, инектерни эмнээр кижи чок. Совхозтуң дирекциязы бода мал бригадазының бригадири мал эмчизи кижи-дир, ол эмнезин дээр. Ол мал эмнээр хамаанчок, чүгле ажыл-агый айтырыын шиитпирлээринге өйлежип турар.

Шиитпирлеттинмейн турар айтырыгларны эдер талазы-биле санал-оналдарын мурнакчы саанчы киирип турза-даа, партком, дирекция тодаргай хемчеглерни мынчага чедир албаан. Наталья Монгуш четпестерни эдери-биле бодундан хамааржыр чүүлдерни кылып турар.

Танов МОНГУШ.
Өвүр район.

ХЫНАМЧАЛЫГ УТКААН

«Барлык» совхозтуң хойжузу Эрес-оол Шойгуевич Хертек, чүгле районунда эвес, республикада ады-сураа алгаан мурнакчыларның бирээзи. Оон амыдырал-чуртталгазы мал ажылы-биле холбашкан. Аныяанда чылгычылап, оон соонда фермага инек кадарып чораан. Хойжулаан 8 чыл дургузунда төрүүр 100 башка онааштыр 105-тен 122 чедир хураганнарны чылдың-на менди ап, доруктурган. Он бирги беш чылдың социалистиг чарыжының тиилекчизинге санадып, ССРЭ-ниң Улус ажыл-агый чедиишкиннериниң делгелгезиниң мөңгүн медалы-биле шаңнаткан. Сөөлгү үш чылда 100 төрүүр хойдан ортумаа-биле 115 хураганнарны, хой бүрүзүнден 2 килограмм дүктү алган. Ол эрткен чылын ажылды организастаарының депшилгелиг аргазы болур бот-орулга-чарылгалыг өг-бүле керээзинче кирген.

Амгы үеде Э. Ш. Хертектиң коданында 317 хой удавас оолдап эгелээр. Өг-бүлезиниң эрес-кежээ херээжен ээзи Стюра Ывый-ооловна, дузалакчы кадарчызы оглу Аяс-биле чайгы үеде Бай-Тайга сыннарының экти Тура хемниң тайгаларынга хойну шыырак деңгилде киир семиртип, кыштаанда кажаа-хоразын чогуур үезинде септеп, кургаг өдекти четчир кылдыр курлавырлап, агаар-бойдустуң бо чылгы таарымча чок байдалдары турзажок, 26 тонна сигенни белеткээш, кыштаанга чедирип алган.

1988—1989 чылдарның күскү болгаш кышкы үезинде мал ажылының продуктуларын бүдүрерин көвүдедиринге бар аргаларны улам долу ажыглаарының дугайында коммунистерге, фермалар ажыл-ишчилеринге, чурттуң агроүлетпүр комплекизиниң бүгү ажылдакчыларынга СЭКП ТК-ның Чагаазын номчуп таныжкаш, улам соруктуг кириишкин-биле ажылдаарын хүлээнген. Э. Ш. Хертек хуузунда хөй малды тудуп, оон эъдин, сүдүн, дүгүн төрээн совхозунга дужаап турар. Чүгле бо чылын 2 тонна ажыг деңзилиг малды саткан. Оон чурттап орары өскелерге үлегерлиг. Электри моторунуң күжү-биле сайгылгааныны кыпсып, радиону дыңнап, теледамчыдылганың бирги, ийиги программазын көрүп орар. Чымыштыг ажыл соонда, буска кирер чунар-бажыңны боду тудуп алган. Хынамчалыг белеткенген хойжуга кышты эрттирери черле белен.

Александр ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

КЫШТАГЛАРДА ЧЫРЫК

Кыштагларга электри чырыын киирериниң дугайында чугаа «Чыраа-Бажы» совхозтуң Ак-Хая хойжу бригадазынга каш чыл улаштыр чоруп келген. Малчыннарның негелдезин бо чылын боттандырган. Ак-Хая хойжу бригаданың кыштагларында Ильичиниң лампочкалары чырый берген. Ажылдаарынга болгаш чурттаарынга хойжуларга база бир таарымчалыг байдал тургустунган. Эң ылаңгыя кежээ, дүне ажылдаары чиигээн. Бажың-балгат-даа, кажаа-даа ишти чырык. Телевизорларның ак-көк экраннары малчыннарның бажыңнарында кыва берген. Республикада болгаш бистиң чуртувуста, делегейде чүү болуп турарын көрүп, дыңнап олурар апарганнар.

Малчын кыштагларга электри чырыын кииргени ниитиниң мал-маганын кыштагладырын чиигеткен. Эң ылаңгыя хой оолдаашкынының үезинде ажылдаарынга кончуг таарымчалыг болур. Чаш хураганнарны, оларның пелерин ажаап-тежээри чиигээр. Бо кыжын эрткен чылдыындан хөй хураганны ап болурунуп база бир магадылалы тургустунган деп хойжулар санап турар.

Григорий ХИРБЭЭ.
Чөөн-Хемчик районнуң
Хорум-Даг суур.

Эде тургустунуушкун: саналдар, бодалдар

ХЕМЧЭЭН АЛЗА...

Чаа-Хөл суурувус хүн келген тудум чаартынып, чаа эмнелге, ясли-садтар, школа болгаш чуртталга бажыңнары база өске-даа социал-культураның бажыңнары немешкилээн. Ол улуг, бичи чоннуң амыдыралынга улуг деткимче. Чурттаар, амыдыраар байдал таарымчалыг болурга, күш-ажылчы чоннуң планныг онаалдаларын күүседиринче бүгү күжүн салып ажылдаары илдең болу бергилээр. Совхозтуң ажыл-ишчилери чыл санында багай эвес көргүзүглерлиг болуп келген. Районнуң өске ажыл-агыйларынга ол үлегер болур.

Ынчалзажок бо чаартынган суурувуста бир кол четпес тала бар. Ол чүл дээрге таарымчалыг культура одааның чогу. Оон тудуу чылдан чылче билдинмес чылдагаан-биле соңгаарлаттынып келген. Бо дугайында удуртукчулар чүнү бодап турар ирги? Беш муң ажыг чурттакчылыг суур чүгле чүс кижи кирер клубтуг болурга чарыжыг-ла... Амгы үеде кижи бүрүзү амыдыралдың чаартылгаларындан чыда калбазын кызыдар болгай. Солун кинолар, өске-даа оюн-тоглаалар болурга, чон сынышпас.

Киномеханик Чечек Нормаа байдал берге-даа болза, чонга солун киноларны бараалгадып турар. Ынчалзажок чонну эмин эрттир тырылдыр киире бербейн, бир кинону хүнде 2—3 чедир көргүзер кылдыр таарыштыр өөренип көөрүн чоп дилеп турар. Ол сүмени өөренип көөрү черле чогумчалыг болгу дег.

Аныяктар суурда эвээш эвес. Оларга үениң негелделеринге дүүшкен, янзы-бүрү темалыг дыштанылга кежээлери, номчулга конференцияларны база лекция болгаш беседа болбайн турар. Клуб ажылдакчылары Валерий Монгуш, Орлан Тюлюш олар чүгле дискотекага музыка салып турары канчап-даа таарымча чок. Ону шуут хоруур дивейн тур мен. Ол хөгжүмнү ажыглап, чогаадыкчы пландардан тургускаш, улам солун кежээлер эрттирип болгай. Маңаа хөй-ниити активтер — херээженнер чөвүлелдериниң кежигүннери, комсомол комитеди база библиотекарь сүмележип тургаш, чогаадыкчы саналдарны каттыштырып, солун ажылдарны кылып болур. Үстүнде адаан ажылдакчылар бот-идепкейин көдүрүп, харысалгазын улгаттырар болза, оларның ажылы чонга улам солун апаар. Клубтуң ажылын сегидер талазы-биле кожээ Совет сессияларынга, парткомга, күүскомга айтырыг тургузуп турза-даа, боттуг хемчеглер алдынмаан. Хемчеглер саазын кырында артышаан. Районнуң культура килдизи, кожээ Совет суурнуң культура хөгжүлдезинге көрдүнген акша-төгерикти чоп чарыгдаан турарын күзээр мен.

Кадрларны шын быжыглаары чугула айтырыг. Ылаңгыя тускай эртемниг кадрларны турумчудар, оларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургузар болза эки. Бисте тускай эртем дооскан кадрлар чогундан, четпестер үнүп турар. Культура ажылынга сонуургалдыг аныяктарны эвилелдеп, оларны өөретсе деп саналдыг мен. Культура ажылын экижидер дизе, кожээ Совет (күүском даргазы В. С. Ховалыг), партком (секретары С. О. Доржу), райкүүскомнуң культура килдизи (эргелекчизи Н. Ч. Барнакова), комсомол комитеди (З. Д. Кепен), аныяктар ортузунга ажыл чорудар комиссия (даргазы В. Ч. Уланова) бир демнии каттыштырып, дээштиг хемчеглерни алыры күзенчиг. Шынап-ла, Культура министерствозу, улус депутаттарының Улуг-Хем район Совединиң күүскому Чаа-Хөл суурга делгем Культура бажыңындан туттуруп бээриниң хемчеглерин алырын күзээр бис.

Сергей ШЫЫРАП.
Улуг-Хем район.

МАЛГА МАНАГ ХЕРЕК

Оон төрүттүнген чери Биче-Шуйнуң Белдир-Арыг — малчыннар оранды. Ачазы Алдын-Хөө Мөңге даг бели черге кыштаар чаңчылдыг чораан. Ам оон оглу Өзер-оол кадарчылап кириптерде Оруктуг-Сайырдан эгелээн. Аңаа ийи чыл чурттааш, артканын Элезинниг-Ховуда малчыннап, ам ында шуут турумчуй берген. Чылдар дистинчиштен шурулар дег шуушеа-шуушеа, чуртталганың 24 чылы хой ажылынга билдиртпейн эртип турары бо.

Шаг-шаа-биле турбас. Амыдыралдың аяны, ажыл-херектиң уг-шии эки талазынче эргилделиг өскерилген.

Кадарчының үүлези чымыштыг. Чайын чаъс-чайык болурга, бир берге. Тос-тостуң чыккылама соогунда, хой кидин түлүк хураганнай бээрге, оон-даа дора кынныш келир. Шынап-ла, малга манаг херек дээри-ле чоп.

Өзер-оол Салчакович Мөңге арга-дуржулганы мөөннээн, кашты көрүп кажараан, ажылгыш, кежээ малчыннарның бирээзи. Эде тургустунуушкунга хууда салыышкынын киирип, ону ээзи-биле деткип чоруур. Ол кезээде чаа чүүлдү деткиириинге сундулуг, чогаадыкчы дилээшкиннерни кылырын оралдажып келген. Ажылдың материалдыг ындыг бериишкинин көдүрериинге, алыс түңнелдериниң магадылалын тургузаарынга ак сеткилдиг ажылдаарының депшилгелиг аргазы — өг-бүле керээзинче шилчилгени 24 чыл малчын стажтыг хойжу сеткилиниң ханызындан чүүлдүгзүнүп деткээн.

—Эде тургустунуушкунуң шилчилгелиг үе-чадазынче киргенивис чүгле эки ижениерин эвес, угаап-бодалывысты эрги ёзудан чайладырын негеп келген— дээш, ол кээшпезин солунга ораавышаан, чугаазын уламчылай берди.— Ажыкчарлыг, демократтыг чорук кижилерниң ажылчын туруштарында идепкейин көдүрген. Өг-бүле керээзинче киргеннерниң саны өскен.

Өзер-оол Салчакович «Чүсчү малчын» клуву ажыттынып турда, бо чылдың эгезинде пайысылал Кызылга чорааш барган. Оларның саны 23 кижи болган. Ол, ылаңгыя «Тиилелге» совхозтуң малчыны Татьяна Баавыйдың аалынга чүсчү хойжу өөрү-биле кады барып, оон канчаар ажылдап, чурттап турарын аажок сонуургаан. Ол хойжунуң коданында эң таарымчалыг байдалдарны тургусканын, а «Бай-Тал» совхозтуң малчыннарында үүле-херектиң ам-даа шуудап чадап турарын дүвүрээзин-биле чугаалап орду. Ширин бойдустуг Бай-Тайгага меринос хой өстүрерин ол таарышпас деп санааш, Эрзинден эккелген кара баштыг кошкарлар салган тыва уксаалыг хойну Малчын-оол Хертек, Каама Хертек, Сыргыт-оол Таар-оол олар аңгы-аңгы коданнарда кадарып эгелээн.

Өзер-оол Мөңгениң хайгааралында турар хой бо чылын үш дугаар төрээн. Баштайгы чылында сентябрь айда шала орайтадыр хүлээп алырга, хой арай деңгилде албаанындан, чүске онааштыр 88 хураганы камгалап алган. Ол чуржузу болур коммунист хойжу Далай Мыйдык-биле боттарының аразында күш-ажылчы маргылдааны чарган. Эниир чылын чуржузу, бо чылын чечтеп тиилээн. Чүстен 102 хураган камгалап алдынган. Малчынның кыштаанда 318 хой бар. Оларын бо чылын сула эдержилгеге киирген. Хураганы июньда аңгылаан. Массалыг оолдаашкын январь-февральда түлүктели бээр.

Аал девискээрин бичии моторлуг шимчедикчиниң күжү-биле чырыдып турар. Чамдыкта ол үрелгеш, сайгылгаан кыппайн туруп бээринге хойжу хомудаар чорду.

Малга кужурнуң ажыктыын ол чугаалап олурду. Хой оътка кире бергеш хоптактаар. Кажан Мешкен хөлдүң кара кужурун ол үеде хойга чиңдиртиптерге, малдың чоорту семирииринге хөлчок дузалаар.

Тыва уксаалыг хойнуң класстаарының эргежок чугулазын ол тайылбырлай-дыр. Хойну аңгылавайн, шуптузун холуштур чаңгыс аай деңнеп каарга, эки уксаа өстүреринге шаптыктап турар.

Чаңгыс аай байдалдарда ажылдап турар хирезинде чамдык куду көргүзүглүг малчыннар канчап тыптып кээрин Өзер-оол Салчаковичилеп айтырган мен.

— Мал хөөкүй шупту төрүүр — оон харыызы мынчаар эгеледи. — Чиңгилигниң чылдагааны — харысалга чогунда. Хой төрүп турда, кажаа иштинге дүне дежурныйлап хонмас болгулаар. Чемгерилгези багай. Хураган доруга бээри билек, эки чемгерери чугула. Хойжуларның малга хамаарылгазы аңгы-аңгы. Бодум хуумда чазагже көшкүжеге чедир хураганга ижиртир шай үспес кижи мен. Семиртилгеже сагыш салбас малчыннар ам-даа бар. Күзүн хой кончуг семирир өйде хоорзунче дывыржыыр.

Нарын, чартык нарын дүктүг хайнак хойлар Бай-Талдың байдалынга таарышпастап, янзы-бүрү аарыглардан хойларның, чаш хураганнарның хорааары көвүдеп турарының чылдагааннарын ол өөренип, өөрү малчыннар-биле сүмележип чоруур.

Малчын өг-бүле депшилгелиг чаа арга-биле ажылдап турар-даа болза, совхозтуң талазындан чамдыкта кылыр ажылдарның хемчээлин дугуржуп кааш, оон төлевирин өскертир таварылгалар каш-даа удаа болган. Олар чыл төнчүзүнде үзе санажыр тургаш, ай санында наряд тургускаш, биеэги-ле хевээр шалын ап турар.

Малчын чүге-даа хумагалыг, камналгалыг болурун өөренип көрүп, чаагай амыдыралдың кежиктерин четтирер дээш чүткүлдүг ижеnип келген.

Малга манаг херек болганда, кадарчы кижи үргүлчү мал аразынга чорууру билдингир. Белен чүве кайда боор! Чаа чүүл демиселге кадыгып төрүттүнер. Малчыннар арендаже бүрүн кире бээринге хойжу бүзүрээр.

Данзы САЛЧАК.
(«Шынның» корр.).

ИНЕКТЕР ТӨРҮВЭЭН

Оймак сүт-бараан фермазы «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң экономиказында кол черни ээлеп, эът, сүт бүдүрүп турар чугула участоктарның бирээзи. Бо чылын бо фермада сүт бүдүреринин, бызаа алырының деңнели кудулаан. Оон чылдагааны фермада инектерниң бо чылын кызыраааны. 1987 чылдың ноябрь айдан тура тарып боозадып келген инектер 1988 чылдың июнь айда төрүп эгелээр турган. Ол үе эрткен, ынчалза-даа амга чедир ийи-чаңгыс инектер төрээн.

Шак мындыг байдал ферманың саанчыларын дүвүредип турар. Чүге дээрге инек төрүвес болза, сүт бүдүрери улам эвээжээр, мал саны көвүдевес. Инектерниң төрүвейн турар чылдагаанын тарып боозадылганы багай шынарлыг эрттиргенинде деп саанчылар, кадарчылар бодап турар. Малды тарып боозадыр хоочун ажылчын Т. Н. Тоорук пенсиялап үне бээрге, оон орнунга Р. Натпий-оол ажылдап кирген. Оон арга-дуржулгазы эвээш болгаш, тарып боозадылганы шынары багай кылдыр чорутkan чадавас. Чаа ажылдаан кижиге арга-сүмени берип, ажылга өөретсе.»

Фермада шак ындыг байдал дүвүренчиг, продукция бүдүрериниң хемчээли оранчок кызырлып болур. Тургустунуп келген байдалдан уштунар дээш хемчеглерни алыры негеттинип келген.

Баир ХЕРТЕК.
Улуг-Хем районнуң Чодураа суур.

ХӨЙ УРУГЛАРЛЫГ ИЕЛЕРНИ «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННЕР-БИЛЕ БОЛГАШ «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДАР-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

(Төнчүзү. Эгези № 275 «Шында»).

Зэрлиге Ульяна Аковна— — «Тоора-Хем» совхозтуң саанчызы.

УЛУГ-ХЕМ РАЙОНДАН

Тос уругну божаап болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Чаш-оол Зинаида Донгаковна—Жданов аттыг совхозтуң ажылчыны.

Сес уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Аракчаа Александра Ховалыговна — ИХК-ның техажылчыны.

Чүлдүм Анайбан Насыровна — районнуң харылзаа белдириниң Ак-Туруг салбырының почтальону.

Шаравина Фаина Дармаширеевна —«ҮТКА 25 чылы» совхозтуң ажылчыны.

Шожукпан Зоя Түлүшевна — «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң саанчызы.

Чеди уругну божаап болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Биче-оол Александра Кыргысовна — «Красноярскгэстудуг» эргелелдиң КМК-зының ажылчыны.

Тюлзымаа Нина Кыргысовна — «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругну божаап болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Монгуш Валентина Болдур-ооловна — Хайыракан ортумак школазының ажылчыны.

Өлчейбен Екатерина Сундуевна — «Улуг-Хая» совхозтуң ясли-садының кижизидикчи башкызы.

Фуренна Галина Николаевна—Шагаан-Арыгның № 1 ясли-садының няязы.

Чамбал Роза Донгаковна — «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругну божаап болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Ангакпан Зоя Тюлюшевна — «Улуг-Хая» совхозтуң ясли-садының няязы.

Бюрбю Анна Түлүшевна — «Найырал» совхозтуң ажылчыны.

Гапсулис Валентина Николаевна — «Шагаан-Арыг тудуг» тресттиң чуртталга-ажыглал эргелелиниң техажылчызы.

Дадар-оол Валентина Михайловна — «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң ясли-садының повары.

Дамдын-оол Раиса Монгушевна — «ҮТКА 25 чылы» ажылчын кооперацияның ажылчыны.

Лодай Өшкү-Саар Сатовна — «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң ажылчыны.

Нүрсат Клара Солаан-ооловна — «Улуг-Хая» совхозтуң экономизи.

Оолак Зоя Николаевна — Хайыракан суурда кедээ Культура бажыңының техажылчыны.

Салчак Мария Сатовна — «Найырал» ажылчын кооперациязының магазининиң садыгжызы.

Сарыглар Тамара Васильевна — Шагаан-Арыгның хлеб заводунуң мастери.

Сендип Борбак Сундуй-ооловна — «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң ажылчыны.

Серин Вера Чупейовна — «Найырал» совхозтуң ажылчыны.

Сундуй Татьяна Монгушовна — «ҮТКА 25 чылы» ажылчын кооперациязының ажылчыны.

Тюлюш Ханды Орус-ооловна — Чаа-Хөл эмнелгезиниң повары.

Чыртак Елена Ивановна — «Улуг-Хая» совхозтуң ажылчыны.

КЫЗЫЛ ХООРАЙДАН

Тос уругну божаап болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Кара-Сал Любовь Билчеевна — Кызылдың үлетпүр барааннар садының № 3 магазининиң эргелекчизи.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Иргит Өшкү-Саар Кара-Хаваковна — «Кызыл» септелге-техниктиг бүдүрүлгениң ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Кара-Сал Татьяна Самдановна — өг-бүле ээзи.

Нефедова Любовь Васильевна — «Чечек» ательениң даараныкчызы.

Очур-оол Өшкү-Саар Тюлюшевна — ниитиниң чемнелге трестиниң № 3 столоваязының ажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Буянова Наталья Петровна — Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң ажыл-агый эргелелиниң техажылчыны.

Кудрявцева Вера Романовна — № 37 ясли-садтың няязы.

Куулар Нина Достей-ооловна — республиканың уруглар эмнелгезиниң санитаркасы.

Макаренко Нина Владимировна — Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозунуң № 4 ясли-садының ажылчыны.

Сараева Галина Васильевна — «Востокгипроводхоз» институттуң Тывада салбырының ажылчыны.

Серин Зоя Кунгаевна — «Востоксибагропромпроект» институттуң Тывада филиалының машинакчызы.

Хертек Лидия Николаевна — Тыва АССР-ниң Садыг министерствозунуң № 2 уруглар садының няязы.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң
Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң
Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай,
1988 чылдың ноябрь 24.

КАРА-ХӨЛДҮҢ ЧЕМПИОННАРЫ

Очерк

Бай-Тайганың «Кара-Хөл» совхозунуң мурнакчы малчыны Санчы Дупчааевич Салчак-биле тайгага таварылга болуп ужураштым. Аржаан сезонунда эвес, аңнаар сезонунда. Кайывыс-даа аңнаар салымныг болганывыстың ужурундан болган боор.

Мени төрээн Дасты хеминге чедире берген Витя Хертек мынча дээн кижи чүве:

— Тайгага ындап-ла ол черни билир хоочун эштиг болурга эки. Олча-омак байбаштыг болур.

Сөөлүнде барып, аныяк эштиң чугаазы чөптүг болду.

Даартазында Сояк-Оваазы өрү үнер деп белеткенип турувуста, аалга шилги аъттыг эр кадырны өрү чортуп келди. Ындыг кончуг аныяк-даа эвес, ол черниң улузунуң хоочун малчын деп адап турары-ла чөп, чокдаксымаар дурт-сынныг, адак-бышкаа чиик-сергек, Дастының кадырларынга кылаштап чаңчыккан кижи болду.

— Кержэ-хемчээлим бар-даа болза, үр чоруп шыдавас мен — деп, Санчы Дупчааевич буруузунуп чугаалады. — Чаңгыс-ла хонуп болур мен. Аалымда өшкүлерим. Кадай кара чаасказаан. Кыштаглаар хонуум база келген.

— Ол-ла биске четчир — деп дораан чугааладым.— Бир эвес онза чай чок болзуңарза, боттарывыс база уштап-баштаны берип болур бис.

— Ынчаарга кайын боор, чорааннай чоруур бис — деп, Санчы Дупчааевич бадыткады.— Чаңгыс хонукта кадайым ажырбас.

Ол хүн тайгага малчын-биле огулуг чугаа кылыр чай албаан мен. Кежээ чоон, кара пөштер адаанга улуг от ужудуп алдывыс. Санчы Дупчааевичиниң черге паштаныырының эптиг, шалыпы кончуг эр болду. Тайгага ындыг кежээ кижи-биле чоруурга амыр болгай — дыштаа, солун-даа.

Сыннар баштары кооладыр хадыгылай каап, чыт борап каап тур.

Дээр хаязынче көргеш:

— Бөгүн алды чаа-дыр— деп, малчын чугаалай-дыр.— Сес чоокшулаан, дээр боранпаар хүн келген-дир.

Ажыл-херээ мал-биле холбашкан болганда, кедээде кижилер бойдустуң аажы-чаңын шат-ла бидирлер болгай. Тараажылар база ындыг. Санчы Дупчааевич-биле кижи канчап маргыжар боор.

Дүне улуг от чырыынга шелээн хөөрежип, хоочун малчынның дугайында чамдык чүүлдерни билип алыр аргалыг болдум: Санчы Дупчааевич угундап-на Бай-Тайга чурттуг кижи-дир, ында 17 чыл дургузунда киномеханиктеп ажылдаваан сууру чок, 5 чыл база чолаачылаан, ам сөөлгү 8 чылда ангор өшкү кадарып турар.

Бо хүннерде малчынның кодан ында 280 баш төрүүр өшкү бар. Орта совхозтуң ниити деңнели-биле малчынның көргүзүглериниң аразында мындыг ылгалдарны бижип алдым: «Кара-Хөлдүң» бир баш өшкүден дүк алыр планы—900 грамм, малчынның алганы—1987 чылда—1400, 1988 чылда— 1200 грамм. Салчактар малынга 1987 чылда 32 тонна сигенни, бо чылын 17 тонналы белеткеп алган.

— Мал чемин бо черге чүгле хол-биле кылыр— деп, Санчы Дупчааевич немеп кагды.

— А малдың чаш төлү?

Малчын кезек тыртынып олур. Ынчалза-даа чажыдын оожум ажытты:

— Сөөлгү үш чыл улай 100 төрүүр өшкүден 100 анай ап келдим. Бо чылын база оон кудулатпас бис.

Барып-барып мындыг кадыг-дошкун агаар-бойдустуг, тайыс оът-сигенниг Дасты иштинге ол черле багай эвес түңнел болбайн канчаар. Оон кадында хөй чыл улай.

Шаган тура билир кижи болгаш, Виктор Хертек түңнел кылды:

— Совхозтуң чемпиону.

Шынап-ла, «Кара-Хөлдүң» чемпиону!

— Мындыг мурнакчы кижиниң шаңнал-макталы солун боор аа?— деп айтырдым.

Санчы Дупчааевич алдын диштерин одаг чырыынга чайынналдыр хүлүмзүрейдир:

— Бичии-бачыы, элдеп-ээзин чүүлдер-дир ийин.

— Чижээлээрге?

— 1986 чылда аът-биле.

— Хаа, мени-ле ынчангап болза!—деп, Викторувус магадаан олур.—Бо чыткылаан кадыр ийлер, кара дөштер чыырлып келгилээр ийик!

— Барып-барып аътты канчап бичии-бачыы дээр боор — деп, мен база-ла кайгаан олур мен.

Оон хоочун малчын уламчылады:

— 1987 чылда совхоз сарлык бугазы-биле шаңнады.

— Ол канчап элдеп-ээзин боор чүвел!—деп, Виктор Хертек ам мырынай тура халып келген чугаалады.— Сарлык бугазы! Бай-Тайгага оон артык шаңнал кайда боор!

Шынап-ла, кайгамчык шаңнал-дыр. Кара-Хөлдүң, Дастының кадыр турутларынга сарлык бугаларын көрген мен. Кижи магадап ханмас, онза-ла амытаннар чорааан. Кышкы доңмас, кара чааскаан топап чоруур, бөрүлерден кортпас, харын оларга удур халдаар.

— Бо чылын Алтайда Белокуриха деп курортка дыштанып чордум— деп, Санчы Дупчааевич уламчылады. —Совхозтуң профкому халас путевка берген.

— База шаңнал!

— Белокурихага тургаш, аңчы кижи мен дээримге, орта лицензия эккелгеннер. Курорт столоваязынга аңнар адып эккеп бергиледим. Ол черниң улузу аңга шоолуг эвес аянныг чорду.

Витя дээрге улам изий берген айтырды:

—Оон база шаңнаттың бе?

— Кадыым быжыглап алганым менээ эң улуг шаңнал болган—деп, хоочун малчын шын сеткилин илеретти.

Талыгырда тайгада көк пөштер, сарыг дыттар адаанга ындыг чугаа болган чүве. Бодум дугайтыр ону аажок-ла сонуургаан мен.

Малчынның күзели-биле даартазында кежээ тайгадан бадыпкан бис. Дээрде айның сес чаазының бүдүүзүнде Кара-Хөл борандап эгеледи. Хемчиктиң, Чолчуннуң сүүр-сүүр хаяларлыг дагларының баштары булуттар-биле дуй тыртынып чоруй, соок хат үрүп, кодан-майык хайыра чок чаап келди. Бай-Тайга чаңын чаңнап кирипти.

Эртенинде Санчы Дупчааевичиниң аалынга кирип эртер ужурга таварышкан мен. Кодан-майык уламчылавышаан.

Өшкүнү өг-бүле малдап турар бис, ийиги кадарчым кадайым чүве, беш уруглуг бис, кымы өөренип, кымы ангылап-баштанып чоруй барган деп, бодунуң дугайын хоочун малчын кыскалы-биле төөгээн чүве. Ол аалга киреримде, шынап-ла, тайгага чугаадан артык чүнү дыңнаар боор мен деп бодаан мен. Херек ындыг эвес болду, аалдың херээжен ээзи Сержиң Иргит-ооловна ашаандан дудак чок дуржулгалыг, солун, эрес-кашпагай кижи болду. Ам ооң дугайын каш сөстен номчукчуларга бараалгадып көрээл.

Аалдың үстүнден Дасты хемни куду барааны аъттыг кижи сө челзип бадып орду. Келзе-ле, Сержиң Иргит-ооловна ол болду. Кара сапожкалыг, күскү пальтолуг, аржылының адаандан бажының кара дүктери төктүп бады келгилээн, карактары чүгүртүленниээн.

— Аъдым кадыржэ үнө берген, изин хар базыпкан, арай деп тып алдым—дидир.

— Аалыңар ээзи киномеханиктеп, чолаачылап, ажы-биле чугаалаарга, чылыг суурга чурттап чораан-дыр силер, канчап өшкү кадара бергеннер ол?—деп, Сержиң Иргит-ооловнадан дораан айтырдым.

Ийиги кадарчы баштай тула берди ышкаш.

— Өшкү эвес, баштай 1980 чылда анай хүлээп алган бис—диди.— Сес чыл дургузунда оларның аажы-чаңын чаш уругларының дег билир апарган бис.

— Бедик көргүзүглериңерниң чажыды чүдел, Сержиң Иргит-ооловна?

— Хем уну шык черлерге үргүлчү чурттавас бис. Өшкү малга сыннар, даглар кыры, кургаг черлер херек. Ара салбас, төлү хоравас.

Санчы биле Сержиң Салчактар совхозтуң Делег-Хөл өшкү бригадазында бактаап турар болдулар. Ниитизи-биле ында 7 муң ажыг баш санныг 24 кодан өшкү бар. Өшкү анайлап эгелей бээрге, чемге 1 тонна чарба алыр бис, оон арткаңынга боттарывыс сигенивис четчир деп, өг-бүле ээлери чугаалады лар.

— Шупту ажыл-херек магалыг-чаагай, мактал-шаңнал Дасты суу дег төктүп чыдар дээрге кайын боор. Четпестер, негелделер, хомудалдар база бар ыйнаан, малчыннар?

Сержиң Иргит-ооловна:

— Чиик ажыл чок харын. Бир хонукта дөртеп шаа өшкү төрүптерге, баш эргип турар апаар болгай. Анайларны оңгарлаар, иелеринге чээрби хонукта хол-биле тудуп эмзирер. Сакманчылар эки дузалаар улус.

Санчы Дупчааевич:

— Автолавка ховар кээр-дир. Совхоз малчыннарны чылыг хеп-биле четпес хандырып турар. Дүктүг, чолдак тоннарны мурнаан кижи алган боор-дур.

— Төрээн совхозуңарның хүндүлүг, мурнакчы кижилери-дир силер. Силерниң дугайыңарда солун, сеткүлге чырыткан бе?

Сержиң Иргит-ооловна:

— Ооң херээ чүү боор?...

Санчы Дупчааевич:

— Черле чок. Төп черлерден корреспондент эштер келген сураглыг боор-дур. Чүгле машина чедер черге—суурларга келгеш, дедир ээнкен боор. Ырак кодаңнарже чадаг барбас, оода аъттыг чорбас. Мунар болза, бисте шарылар-даа, сарлыктар-даа бар.

Мал одары солун, чаңгыс чылда 7 катап көжер бис —деп, Салчактар чугааладылар. Кыштаа безин ийи —ам Ары-Ойга ара хонар, оон Чушкутка баар.

— Бо кодаңнардан 8 катап төл алган-дыр силер. Кырый бербес чүве бе, малчыннар?

— Бистиң бригадиривис Чаш-оол Дайынчы, шынап-ла, дайынчы эр чүве. Бо чылын өшкүнер дужаавар, анайлар алыңар деп турган болгай — дээш, Санчы Дупчааевич кадайынче көрдү.

Сержиң Иргит-ооловна хаайынга-даа какпады:

— Шынап-ла, дужааптаал деп, бо кижи база мындыг ыйнаан. Ынчап мен тургаш, Санчы, сен бодуң кырый бердиң ыйнаан, мээң өшкүлерим кырываан дээш бербээн мен. Өшкүлерим ам-даа ийи-үш катап анайлап шыдаарлар.

Салчактарның залынандан «Иениң медалын»-даа, Бүгү-эвилел делгелгезиниң «Хүлер медалын»-даа, үш чемпион ленталар-даа көрдүм.

Оларның аразында онза үнелиг бижик бар болду. Ында мынча деп каан: «Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чыл оюнга уткуштур Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжынга онза бедик чедиишкиннери дээш «Кара-Хөл» совхозтуң малчыны Сержиң Иргит-ооловна Салчакты СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң, ВЛКСМ ТК-ның Хүндүлел бижии-биле шаңнаар».

Күш-ажылдың кижизинге ооң артык бедик үнелел кайда турар. База чемпион!

Санчы биле Сержиң Салчактарның залындан үнүп турувуста, кадыр ийде өшкүлер чанында аъттыг кижи бүдүү ырлап чорду. Сержиң Иргит-ооловнаның үнү-ле чорду:

Кышкы тонум кедипкештиң,
Кырланнарга чүгүртүр мен.
Эгей тонум кедипкештиң,
Эзимнерге чүгүртүр мен.

Кызыл-Эник КУДАЖЫ.
Чогаалчы.

РЕСПУБЛИКА ЧААРТЫЛГАНЫҢ ОРУУНДА

Дөртен беш чыл бурунгаар, каан ийиги делегей дайынының оду өшкелек турда, фашист эжелекчилерден хостап алганы девискээрге, Боснияда Яйце хоорайга Югославияның улусчу хосталгазының фашизмге удур вечениниң ийиги сессиязы болуп эртчен. Ажылчын ангының болгаш оон авангардының — Югославияның компартиязының политиктиг эрге-чагыргазын тургузарынга, чуртка социал чаартылгаларны чорударынга ол үндезинни салган.

Социалистиг тургузуушкуннуң чылдарында дыка улуг бергелер турган-даа болза, Югославияның ажылчы чоннары көскү чедиишкиннерни чедип алган.

Ындыг-даа болза сөөлгү чылдарда бо чурт улуг экономиктиг бергелер-биле таваржып турар. Даштыкы өре (21 миллиард доллар) экономикада аар чүък болу берген. Өртектер деңдии улгаткан. Бо чылын инфляция (акшаның үне чок апаары) шуут-ла мырай 250 хуу чеде бээр. Чазактың ап турар бүгү-ле хемчеглери бар-даа болза, ТАНЮГ агентилелиниң дыңнадып турары-биле алырга, инфляция югославтарны «шуут-ла чанагаш каапкан» дей берген».

Инфляцияның болу берген чылдагааны чүдел? Оларның бирээзи — экономикага хөй-хөй бүдүрүлгелерниң улуг херенгизирек апарганы. Боттарының сан-хөө-экономиктиг айтырыгларын шиитпирлээрде олар чүнүң-даа мурнунда өртектерин улгаттыра бээринде. Шак ындыг орук ажыл-агыйның элээн боттуг удуртурунун дузазы-биле бергелерден үнүп алырының эргежок чугулазын дилээрин оларга бербейн турар. Югославияның делегей банкыларынга болгаш барыын чүк чурттарының чазактарынга улуг хемчээлдиг даштыкы өрези инфляцияның сайзыралынга база дегүмнү берген.

Инфляция шиитпирлеттинмээн өске-даа айтырыгларны база илередип турар. Үлетпүрде бергелер эвээш эвес. Бүдүрүлгелер ниитилел мурнунга бодунуң хүлээлгелерин күүседип алгаш, ону чаартырынга болгаш калбартырынга, ажылчыннарга болгаш албан-хаакчыларга ажыл төлевирин төлээринге кончуг эвээш хемчээлдиг акша-херенгини бодунга арттырып алыр аргалыг болуп турар. Оортан дурнутуушкун, күчүлерни долу ажыглавас чорук болуп турар.

Югославияның коммунистер эвилелиниң ТК-зының президиуму амгы үениң сорулгаларын сайгарып көргеш, 1989 чылдың январь 1-ден эгелеп атааарлал чок боттанып эгелээр экономиктиг системаның эргежок чугулазын айыткан. Реформа берге байдалдан Югославияны чоорту үндүрүп болурунуң чугулазын айыткан. Экономиктиг система ажыл-агыйны башкарарының чугула быралаларынга, эртем болгаш техниканың чедиишкиннеринге үндезилеттинер ужурлуг. Эң-не кол чүүл — бүдүрүлгелерниң бот-тускайлаң болур чоруун бедидери, планнаашкынга күш-ажылчы коллективтерниң эргелерин калбартыры, оларның ажыл-чорудулгазының организакчы хевирлерин тодарадыры.

Югославияга хамаарыштыр бүдүрүлгелерниң бот-тускайлаң чоруун чугаалаары чиктиг-даа, ышкаш: бо чуртка 1950 чылдан бээр фабрикаларга болгаш заводтарга ажылчын бот-эргелел турган болгай. А чүгле херектиң ужуру болза, ол чорук дыка хөй бүдүрүлгелерге боттанмышкын чок артып калганы, аңаа хамаарыштыр контроль-хыналданың барык чок турганы.

Югославия амгы үеде чүгле экономиктиг эвес, а харын политиктиг реформаның эргииниң кырында турар. Югославияның коммунистер эвилелиниң ТК-зының 17-ги пленуму (1988 чылдың октябрь) партияның болгаш күрүне эрге-чагыргазының онза эргелерин политиктиг амыдыралдың бүгү деңнелдеринге тодаргай кызыгаарлаар ужурлуун айыткан. Коммунистер эвилели бот-эргелелдиң структуразынга баштакчы идей-политиктиг күш болур ужурлуг дээрзин демдеглээн. Бо шиитпирлер-биле дүүштүр партияга чаартылгалар чорудар талазы-биле ЮКЭ-ниң ТК-зы комиссия тургускан.

Социалистиг революцияның болгаш социалистиг бот-эргелеп-башкарылганың стратегтиг угланыышкыны-биле дүүштүр Югославияга чаартылганың оруктарын болгаш социализмниң хөгжүлдезин айтып планнаар ЮКЭ-ниң ээлчеглиг XIV съездизинге белеткелче кирериниң эргежок чугулазының дугайында чугаа чуртта ам чорып турар.

Константин ВОРОБЬЕВ.
(СЭТА-ның корр).

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

БУДАПЕШТ. Өзүп орар салгалды патриотизмниң болгаш интернационализмниң ёзузунга кижизидери — чоокта чаа Венгрия Улус Республикада тургускан «Ференц Мюннихтиң ниитилелиниң» кол сорулгалары. Чаа организация бодунуң хуралдаанинде Венгрияга 1918-1919 чылдарда революсчу болуушкуннарының киржикчилерин, делегейниң ийиги дайынының чылдарында антифашистиг шимчээшкинниң кежигүннерин, Венгрия Улус Республиканың үндезилекчилерин каттыштырып турар. А ол ышкаш ында бөгүн венгр ниитилелдиң амыдыралының бүгү талаларында болуп турар үндезин чаартылгаларны боттандырып чорудары дээш демисежип турар аныяк салгалдың төлээлекчилери база кирип турар. «Ференц Мюннихтиң ниитилели» венгр улустуң демнилгелиг, революсчу чаңчылдарын камгалаарын болгаш ону көвүдедирин, социалистиг ниитилелди чаартырын бодунуң сорулгазы кылдыр салып турар.

БУХАРЕСТ. Бурунгу румын Кодля хоорайны «чечектер вайысылалы» деп адап турар. Ында чечектер өстүрери чүс чыл ажыг үе иштинде туруп келген чаңчыл. Ол хоорайда Румынияда эң-не улуг чечек өстүрер ажыл-агыйы туруп турар. Чыл санында ол бодунуң чаражының талазы-биле кайгамчык 50 миллион ажыг розаларны, гвоздикаларны, хризантемнерни өстүрүп турар. Оон хүн бүрүде чурттуң бүгү талаларынче он-он тускай автофургоннарны чорудуп турар.

ПЕКИН. Амгы үеде Кыдатта кедээ суурларның 78 хуузу болгаш тараачыннарның бажыңнарының 74 хуузу электрижиттинген. Эртен чылын кыдат тараачыннарның электри энергиязын ниитизи-биле хереглээри 77 миллиард киловатт-шак болган. Ол болза кедээ ажыл-агый районнарын энергия-биле хандырарынга элээн улуг бурунгаар базым болур деп, кыдат парлалга бижип турар. Деңнеп көөр болза, 1957 чылда чурттуң кедээ суурларынга электрини хереглээри ниитизи-биле чүгле 100 миллион киловатт-шак боон турган.

Кедээ суурларны электрижиттериниң айтырыгларынга Кыдатта элээн улуг кичээнгейни салып турар. Күрүне улуг электростанцияларның калбак тудуун чорудуп турар. Оон-биле кады эрге-чагырганың чер-чер органнары тараачыннарга улуг эвес суг болгаш чылыг электростанцияларын тудуп тургузарынга дузаламчыны көргүзүп турар.

СОФИЯ. Амгы үеде 50 ажыг совет болгаш 35 болгар эртем-шинчилел төптери бот-боттарының аразында кады ажылдажылганы чорудуп турар. Кады кылган ийи ажыдыышкын болгаш 60 ажыг чогаадыглар — сөөлгү беш чылда ийи чурттуң эртемденнериниң демниг хөделиишкиннериниң тодаргай түңнелдери боп турар. Янзы-бүрү талаларга оларның каттышкан ажылынга үжен чыл бурунгаар ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының болгаш Болгарияның Эртемнер академиязының аразында кады ажылдажылга дугайында ат салган керээзи болган.

ГАВАНА. Бир эвес мооң мурнунда куба улустуң маадырлыг чоруу тулчуушкун шөлдеринге илереп турган болза, бөгүн оон эрес-дидим чоруу күш-ажылда илереп турар деп, Кубаның Компартиязының Бирги секретары, Куба Республиканың Күрүне Чөвүлелиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Фидель Кастро медеглээн. Кубаның Гранма провинциязында плотиналар тудуунда ажылдап турар шалыпчы тудуг бригадаларын тургузарының ёзулалынга ол чүве чугаалаан.

Тудугжуларга шалыпчы бригадаларның туктарын тыпсып тура, экономиктиг чугула объектилерни тударынга тургузуп турар ол күш-ажылчы коллективтерниң улуг ужур-дузалыын куба удуртукчу айыткан.

(СЭТА).

ГДР. Республиканың чигир заводтарында сезон ажылы улам хайныышкынныг апарган. Гюстрове хоорайда (Шверин округ) адырның эң улуг бүдүрүлгелериниң бирээзинде чигирни болбаазырадып кылып алыры-биле бо күзүн 285 муң тонна свекланы сайзырадып кылыр ужурлуг.

ЧУРУКТА: ажаап алган дүжүттү эккелген демир-орук транспортунуң чүъгүн шалыпкын дүжүреринге Польшадан келген специалистерниң эптеп кылганы дерилге дузалап турар.

АДН— СЭТА-ның фотозу.

Бөмбүрзектиң сураглары

СОҢГААРЛАТКАН

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Палестина дугайында айтырыгны КНО-нуң Кол Ассамблеязынга декабрь 1-де чугаалажып көөр дээн шиитпирни соңгаарладыр ужурга таварышкан. Чүге дээрге АКШ-тың администрациязы Кол Ассамблеяның ажылынга киржип, аңаа чүве чугаалаар ужурлуг Палестинаны хостаары организацияның күүскомуунуң даргазы Ясир Арафатка Америкаже баар чөпшээрелди бербээн.

АКШ-тың эрге-чагыргазының хүлээп алган ындыг язы шиитпирин өскертир, Ясир Арафатка чөпшээрелди бээрин чедип алыр дээш КНО-нуң Кол Ассамблеязы юридиктиг болгаш дипломаттыг арга-биле болдунар чүүлдерни ажыглаарын хүлээп алган. Ол талазы-биле дуржулга чедип алдына бээрге, Палестина айтырыын чугаалажыр үени дыңнадып чарлаптар.

АФГАНИСТАНДА

КАБУЛ. (СЭТА). Афганистан Республиканың шериглери каш хонук дургузунда соксаал чок тулчуушкуннарны кылып тургаш, Кандагар можунуң Төр-Коталь, Тахтапуль районнарын дээрбечилерниң холундан хостаан. Ол тулчуушкуннар үезинде дээрбечилерниң талазынга 400 ажыг пакистан шериглер база даштыкы чурттардан келген чөвүлекчилер тулчуп чоруп турган. Кадыг-дошкун тулчуушкуннарның түңнелинде душманнар 900 ажыг кижизин чидирген.

Джелалабад—Кабул аразының оруунда харылзаа катап тургустунган.

Чазак шериглеринге удур тулчуп чоруп турган чамдык дээрбечи бөлүктер дужуп берип турар. Сөөлгү ийи хонукта 200 ажыг кижи дүжүп берген. Хостаттырган районнарның чону чуртунче ээп кээп турар. Бо айның баштайгы хүннеринде Ирандан 200 өг-бүле ээп чаныл келген.

ПАКИСТАН ПАРЛАМЕНТИДЕ

ДЕЛИ. (СЭТА). Пакистанда чаа чыыштың парламентизи ажылдап эгелээн. Ол парламентиниң ноябрь 16-да болган соңгулдаларының түңнелин ёзугаар тургускан. Мооң мурнунда ол чурттуң премьер-министри чораан Зульфикар Али Бхуттонуң (ону шериг эргилдези болган соонда шаажылап өлүрген) уруу Беназир Бхутто ноябрьда болган парламент соңгулдаларынга эң хөй бадылаашкынны алган.

37 харлыг Беназир Бхутто ам ол чурттуң премьер-министри болган. Ооң кандидатуразын парламентиниң адакгы палатазының депутаттарының хөй кезии деткээн.

Б. Бхутто-биле кады соңгулдага бодунуң кандидатуразын киирген ислам демократтыг альянстың удуртукчузу Наваз Шариф чазак баштыкчызы болур дээш демисежиринден ойталааныл дыңнаткан.

Пакистанның президентизи Гулям Исхак Хан Беназир Бхуттону чазак баштыңчызы кылдыр чарлаан. Б. Бхутто декабрь 12-де даңгырак хүлээп алыр.

Хоорай, суурларывыс аян-шинчизи

ЧЫРЫЫ КЫППАС КУДУМЧУЛАР

Хайыракан суур —«Улуг-Хая» совхозтуң төвү. Ол районда бир чаартыңган суурларның бирээзи. Чуртталга орап-бажың тудугларын саваска, социал амыдыралдың тудуглары каракка көзүлдүр сайзыраан. Ол бүгү улуг, биче чоннуң амыдыралынга улуг деткимче. Аңаа өөрүвеске, чүге өөрүүрүл?

Ынчалзажок амыдырал-чуртталгавыста чамдык четпес талалар база бар. Үениң негелдези-биле ону ыттавас аргажок. Ол чүл дээрге суурнуң кудумчуларында чырык чок. Күчүлүг токту район девискээриниң кайы-даа суурларында чөптүг ажыглап турар. А бистиң суурнуң кудумчуларында чүге ажыглавас бис. Чижээлээрге, Сергей Пюрбю, Күскелдей Түлүш аттыг кудумчулар шуут чырык кыппас. Орай ажылдан чанар кижилерге караңгы кудумчулар-биле аргыжары берге. Ийиде, караңгы кудумчуларга элээди оолдар бөлүк-бөлүк болуп алгаш, дүне маңнажып, корум-чурум хажыдыышкынны кылгы дег чоруп турар.

Дүъште өөренир бичии уруглар орай тараар. Өглеринче чанарда караңгы кудумчулап чорууурлар. Ажыл соонда ясли-садтан уруг-дарыг алыр, магазинден аъш-чем садыглаар дээш чурттакчыларның ижи төнер эвес. Ынчангаш электри кылыр ажылдакчылар чоннуң амыдыралынга-даа, суурнуң аян-шинчизинге-даа таарымчалыг кылдыр кудумчуларга чырыкты кылып бээрин күзээр-дир бис.

Даш-оол ЛОПСАН.
Улуг-Хем район.

Аныяктар: оларның аажы-чаңы, культуразы

АНЫЯАҢДАН АДЫҢ КАМНА

Бодалдар, саналдар

Чамдык кижилерниң багай чаңчылдарга чаңчыта бергенинге хомудаар мен. Хоралыг чаңчылдарның бирээзи — арагалаары. Араганы кижиден өске кандыг-даа дириг амытан ишпес. Өгбелеривистиң ону ыт ишпес кара суг деп сөглээни кончуг шын. Бистиң үевисте үжен хар четпээн кижи арага амзавас чораан. Аныяандан арагалаар чорук кадыкшылга хоралыг дээрзин шын угаап чорааннары ол. Ынчангаш ада-өгбениң чагыг-сүмезин сагып, оларның эки мөзү-бүдүжүн үлегерлеп алганнар арага ижерин кем-буруулуг херек кылдыр санап чорааны ол.

Улуг назылыглар араганы чугаалажып, хөөрежип дээш бичиилеп өйлеп ижер. Черле ынчаш улуг кижилер чүгле араганы эвес, кандыг-даа аъш-чемни өйлеп кылып чиир, аъш-чеминге, эт-севинге камныг чорааны дыка-ла үлегерлиг ийин. Ынчангаш мээң үемниң кижилериниң назыны узун болур. 90-дан өрү хар назылыг эр, херээжен-даа өгбелер аалдар санынга-ла бар турган.

Бистиң амгы бо тодуг-догаа, каас-шиник үевисте ол хире болгаш оон өрү назынны бис чүге назылап болбас бис. Чаа-дайын деп чүвениң сураан дыңнаар, аъш-чемниң кандыг-даа дээжизин четчир, харын-даа далдап турар бис. Хеп-сынывыс кандыг-дыр: тураланың белени-биле садып ап, хүннүң солуп кедер, үешагның эргилдезиниң аайы-биле каш янзы кылдыр таарыштырып кедер бис. Аар, хол-биле тудуп, кызыл күш-биле кылыр ажылды машина-техника күүседир, кайнаар-даа баар дизиңзе, идиңи камнааш, кызыл-даван кылаштап чорбас, черге-дээрге, суг-далайга сени күзелиң бүдүр сөөртүп чедирип каар. Оон-биле кады чоннуң амыдыралы чыл келген тудум улам чаагайжып орар. Оон чижээнге бистиң «Искра» совхозту ап көрээли. Хуузунда чиик машиналыг кижилерниң саны үжен чоокшулаан, мотоциклдиглер алдан ашкан. Узун назынны чурттап болур чаагай шагның келгени ол. Ынчалза-даа кижилерниң амыдыралы экижээн тудум, оларның чүвени угаары элдеп болган чүве бо. Кадыкшылын камнаар туржук, ыт ишпес кара суг дизирвис араганы хөлчок ижиксеп ижер, ол ижерде бодал чокка өйүн эрттирер. Чамдык аныяк кижилер ооң-биле холбашкаш, янзы-бүрү аарыглардан аарып ийикпе азы озал-ондактан хензиг аныланда-ла хайыралыг кызыл тынындан чарлыр.

Ийиги хоралыг чаңчылывыс —таакпылаарывыс. Таакпының хоралының дугайын солун, сеткүүлдерге, номнарга кижиниң хөңнүн булгандыр бижип турда-ла чырыктавышаан бис. Арага ишпеске, таакпы тыртпаска амыдырал дудуу болур чүве-биле дөмей-ле аап. Бистиң Чадаана кедээ Советтинде бактаап турар ийи муң ажыг чурттакчы чоннуң иштинден 80 болгаш оон узун назылыглар чүгле үш кижи бар. Арагаже суңдулап чораш бертинип кемдээн, аараан кижилер саны чээрби ашкан, оларның хөй кезии аныяк назылыг кижилер болуп турары хомуданчыг-дыр.

Сөөлгү үеде суурнуң чамдык чурттакчылары болгаш малчыннары ээртир сүксунну боттары чажырып кылып турары дыңналып турар апарган. Оон херечизи — кудумчуларга дүнекиниң 2, 3, 4 шак үезинде ээрик кижилер шуугажып чоруп турар апарганы, чамдык малчыннарның ниитиниң малының бажын ээжедип, кадарган малынга ээ-харыысалгазын кошкаткаш, оорга алдып турары. Бо чылдың ноябрь 5, 6, 7 хүннеринде суурга калбак арагалаашкын болган. Байдалды көрүп, билип турган хирезинде совхозтуң парткому, дирекциязы, кедээ Совет чаңгыс-даа кижиниң херээн албан черинге-даа, чон мурнунга-даа сайгарып, түңнел үндүрбээн. Ол эде тургустуушкунуң ажык-чарлыг бо үезинге кап-чап-даа таарышпас херек-тир.

Улуг кижилерниң мындыг чижээниң салдары-биле чамдык аныяк оолдар тараа шөлдери кезип, чашпан чыып ап, ону болбаазыраткаш, ээртир түүл кылдыр ажыглап турары база билдинип кел чыдар.

Хайыраан аныяк назынны кам-хайыра чок аажылап, ажык чок хоозун эрттирип, болуунуң кадыкшылын эки тура-биле үреп чоруурларны канчаарыл?! Арагадан, таакпыдан угаан-билиг, күш-шыдал немешпес, аштаан хырын тотпас, чурттаар назы бети дээрге 30—40 хуузун чидирер. Ээрик кижиниң мөзүзү албыстаар аарыгдан аараан кижилер-биле дөмей болуп турар, а наркоманнарның, токсикоманнарның кандыг деп бодаар силер, база-ла арагачылардан дудак чок, идик-хеви хирлиг, карактары шуру кызыл...

Кандыг-даа марканың таакпылары садыг-магазиннерде үүжелевип чылар, аңаа бодаарга, конфета, чигир ховар. Хоралыг чаңчылдарның тывылганы болгаш оларның улам-на көвүдеп турарының чылдагааны — арагалаар, таакпылаар хоралыг чаңчылдарга удур эгелеп алганывыс эки демиселди чер-черде шыңгыыратпайн, ону кезек када чорудуп, ону системажытпайн турарывыста деп бодаар мен. Ол ышкаш аныяк кижилерни бүдүрүлге ажылынче хаара тутпайн, оларны хөлүн эрттир сула салып турарывда. Бистиң совхозта күш-ажыл кылып шыдаар назылыг чеди түс алдан ажыг кижи бар, оларның чартык кезии аныяктар. Аныяктарның дыка хөйү ажыл чок тур. Өскен, төрээн чериниң, ылангыя суурунуң чаражы, ооң чаагайжыдылгазы, хөгжүлдези кижилерниң кижизидилгезинге эки салдарны чедирген турар болгай. «Искра» совхозтуң төвү Бажын-Алаак суурга сөөлгү каш чылдарда чаа тудуглар-даа немешпээн, суур чаагайжыдылгазынче сагыш-даа салдынмастаан. Суурнуң кудумчулары-биле чадаг кижи кылаштаары бергедээн: коргалдар, чалдар көвүдээн. Ол хамаанчок мурнуку чылдарда кудумчулар чырыдып турган үжен ажыг сайгылгааның акша камналгазы дээш дүжүрүп каапкан, кудумчулар караңгы, ооң-ла 90 орунуг уруглар садының чаңында чырыыр чүве чок, дүмбей. Мындыг байдалга чүгле аныяктар эвес, улуг, биче кижилер таарышпайн, хомудап турар.

Суурнуң караңгызы арагачыларга, оорларга таарымчалыг болуп турар. Хөөн караңгы мындыг байдал аныяктарны суурундан оспаксырадып, оларны чер кезип тоналыынче албадап турар. Совхозта партком секретары М. Монгуш, кедээ Совет күүскомунуң секретары М. Люндюп, совхоз директору Б. Монгуш олар чон аразынче ховар кирер болганындан чоннуң амыдыралынче, оларның сонуургалдарынче, күзелдеринче кичээнгейни кошкаткан.

Арагалаар, таакпылаар чоруктарга удур демиселге удуртукчуларның боттары дорт киржип, чоннуң хостуг үезин ажыктыг, дээштиг эрттирериниң талазы-биле шыңгыы хемчеглерни дарый ап, эде тургустуушкунуң байдалы-биле, олутпай чоруктан уштунуп, аныяктар-биле демниг ажылдап, чаа ёзу-биле ажылдаары негеттинип турар.

Донгак ПАСТЫК-ДОРЖУ.
Күш-ажылдың хоочуну.
Чөөн-Хемчик район.

АВАЛАРЫҢАРНЫ КАЖАН ӨӨРТҮР СИЛЕР?

Аныяктарның, ылангыя элээди оолдарның мөзү-шынарының, аажы-чаңының, культуразының дугайын «Шынга» хөй удаа бижип турар-дыр. Күш-ажылдың хоочуннары болгаш оон-даа өске авторлар шын айтырыгны көдүрүп турар. оларның бодалдарынга, санал-оналдарынга каттыжар, ону деткиир кижи-дир мен. Ынчалза-даа ол авторлар элээди оолдарның багай аажызын, улуг-даа, бичии-даа кем-херек үүлгедиишкиннерин аңаа-ла төгенген азы дыңнадыг, медээ хевирлиг кылдыр бижип турар. Аныяктар кижизидилгезинге шуптувустуң частырывысты канчап эдип алыр бис дээрзиниң дугайында арга-сүме бербейн турар.

Мен бодаарымга, ажы-төлүвүстү багай чаңчылдардан эрте дээре камгалаар дээш олар чаш турда-ла, кижизидилгени шын чорудары ада-иелер боттарывыстан хамааржыр деп бодаар мен.

Чер-черде албан черлери, организациялар кижизидилге ажылын дыка четпес чорудуп турар. ВЛКСМ райкомнары ажылдавайн турар деп чеже шүгүмчүлээр бис. Комсомол ажылынга удуртулганы, бойтуг дузаны чер-черде партия организациялары баксыраткан деп база чеже чемелээрил? Мөзү-шынар кижизидилгезиниң талазы-биле эде тургустуушкун бистиң республикада ам-даа таптаашкында турбушаан дээрзин көрүп тур бис.

Назы дөгээн кырганнарны, херээженнерни, күш-шыдал чоктарны базымчалап, оларның идик-хевин былаап, үптеп турар апарганын чүү деп тайылбырлаарыл? Бодаарга, бисте эң ылангыя тыва оолдар аажы-чаң-даа, культура-даа талазы-биле дыка куду. Бо хире чаагай, чараш чурттаалгалыг ниитилеливиске шак ындыг бужар чаңчылдардан кажан адырлып, арыгланыр бис. Мөге-шыырак оолдар күжүн үпке эвес, а спортка, оон янзы-бүрү хевирлеринге, ниитилелге ажыктыг, ак сеткилдиг күш-ажылга шенезе.

Улугларны, уругларны, хүндүлээр... деп-ле чүгле хуралдарга лозуң салып турары чажыт эвес. Чүгле сөс-биле кажан-даа кижизидилге дээштиг болбас, сөс биле ажыл-херекти карыштырбас болза эки.

Солуннарга үнүп турар ол үнелиг чагыг-сүмелерни чамдык аныяктар номчуп, тоомчага ап, бодунга түңнел үндүрүп турар бе? Шоолуг-ла эвес.

Кызылга-даа, районнарга-даа чораш кижи дыңнаар боор чүве-дир: улуг назылыг улус орайтады дашкаар үнүп, чорук-херек бүдүрүп, бир чер баарындан сестир. Чүге ындыгыл? Кижилер бот-боттарын камгалажыр ужурлуг эвеспе.

Шупту-ла четпес, багай чүүлдерни аныяктарже чууй каап база болбас. Улуг кижилер уруг-дарыынга үлегерин база шүтдүнүп бодаза эки. Чүгле боттуң ажы-төлүнге эвес, черле аныяк-өскен ортуузунга, хөй-нийти черлеринге чоруп чораш, кичээнип, бодувустуң аажы-чаңывысты, культуравысты база бодаал, өрү тыртынып, идик-хеп кедип чорууруувустан эгелээш үлегеривис көргүзээл.

Авторлар солуннарга аныяктарның эки, үлегерлиг талаларын, чарыш тиилекчилери комсомолчу коллективтерни чүге шоолуг биживейн турарыл? Ындыг коллектив кайы хөй болгай. Аажы-чаң, культура дугайында үлегер-чижек кылдыр аныяктар боттары бижизе. Институттарның, өөредилге черлериниң, школаларда үстүкү класстар өөреникчилериниң бүгү аныяктарга кыйгырыгларын, ажык чагааларын солунга парлааш, сайгарып чугаалашса кандыгыл?

Уруг-дарыг кижизидилгезинге буруу шуптувуста бар: өг-бүлеге-даа, школага-даа уругларывысты амыдыралга белеткевээн-дир бис. Шупту-ла чүве белен, оларга чиик ышкаш сагындырар кылдыр багай чаңчылга өөредип, амдажыдып, азырадыкчы хөөнүң амданын берипкенивис ол-дур. Өг-бүлеге, школага-даа уругларны күш-ажылга кижизидери кошкап турар. Уругларны бичиизинден-не күш-ажылга чаңчыктырып өөредири кедизинде оларның боттарынга ажыктыг дээрзин уттуп турар-дыр бис. Оолдар улгадып келгеш күш-ажыл кыла албас болганындан халас олча хайып эгелей бээриниң чылдагааны — багай кижизидилгеде.

Кижизидилге нарын ажыл, ынчангаш аңаа хөй үе, күш негеттинер. Ону бот-бодувусче чууй кагжып турбайн, ниити күш-биле комплекстиг хемчеглер ап чорудар болза эки болгу дег. Өөредилге черлеринге, школаларга, кедээ клубтарга аныяктар-биле ажык чугааларны оюннар-биле катай эрттирип көрзе кандыгыл? Чылда ийи, үш дыштаныылга кежээлеринден дээштиг чүве албас бис. Хөй кижи чыып чадап турбайн, бөлүктеп, эвээштеп чыып алгаш, ажык чугаага психологтарны, педагогтарны, эртемденнерни, хоочуннарны чалап болгай. Шаанда ышкаш хөйле мораль номчуп турбайн, аныяктарның боттары-биле аңаа-ла ижин-кара чокка ажык чугаалашса, аңаа кинофильмнерни, чечен чогаалды, теледамчыдылгаларны ажыглаза, сайгарза. Ынчан аныяктар боттары чогаадыкчы санал-оналын киирип кээр.

Уран талантылыг, спортчу кандыг аныяктарывыс чогул. Оларның ажылдап, чурттап, өөренип, ойнап-хөглеп чоруурун көөрге, кайы хире чараш-тыр. Аныяк кижи бүрүзүнүң ындыг боорун күзээр бис. Ындыг болганда, аныяктар кижизидилгезиниң дугайында айтырыгны эң чугула кылдыр көрүп, ниити күш-биле ажылдаары шуптувуста негеттинип келген. Багай чаңчылдардан келир үевисти арыглап алыр болзувусса, иелерниң сеткили ынчан оожургаар, өөрүүр. Бодум хоочун башкы болгаш, сагыш варып, сүмем кадып, шаам-биле бо чугула ажылга киржиримни дагдынып тур мен.

Алексей ДАМДЫН.
Улус өөредилгезиниң хоочуну.
Эрзин район.

БҮГҮ-ЛЕ ЧҮВЕНИ—УРУГЛАРГА

АЗЕРБАЙДЖАН ССР. Бакуда уруглар бажыңнарының өөреникчилеринге ак даштан туткан тускай бажыңны дамчыдып берген. Чоокта чаа аңаа республиканың удуртукчуларының өг-бүлелери чурттап турган. Азербайджанның КП ТК-зының шиитпири-биле ол ам уругларның кадыкшыдылга төвү болур берген. Ында бассейн, розарий, оваалгаларын күүседир өрээлдер, изостудия, столовая болгаш библиотека бар. Бажыңны дерип кылырынга улуг дузаны шефчилер — Азизбеков районнуң бүдүрүлгелери, хрусталь кылыглар заводу, ЛКСМ-ниң Шаумян РК-зы дузалаан.

Стационарда уруглар бажыңнарының өөреникчилери 60 хонук иштинде чурттап база өөренип турар. Херек апарган таварылгада эмнээшкинни узадып турар.

ЧУРУКТА: эмнелга корпузунуң чанында.

А. БЕККЕРНИҢ фотозу.
(СЭТА-ның фотохрониказы).

«Улаатай» — малчыннарда

Өвүр районнуң «Улаатай» чечен-чогаал каттыжыышкынның киржикчилери кедээниң ажыл-ишчилери-биле сырый харылзааны тудар сорулганы салып, бо удаада олар малчыннарның аалчылары болганнар. Чылыг, чырык кызыл-булуңнарга хойжулар, саанчылар чыглып кээп, каттыжыышкынның киржикчилери-биле ажык чугааны чорудуп, айтырыгларны салгылааннар. «Улаатай» чечен-чогаал каттыжыышкынының удуртукчузу Чүлдүм Чап амгы тыва чечен-чогаалдың хөгжүлдезин, ооң сорулгаларын, хоочун чогаалчыларның чогаалдарынга анализти берип, чаа салым-чаяанныг кижилерни дилеп тыварының дугайында бодалдарын чугаалаан. Маңаа бойдус, тураскаалдар, ховар чүүлдер камгалалының айтырыглары база чайгаар үнүп кээп тургулаан. Черле нийти уран чүүлге хамаарышкан сүмелер, дилеглер безин бар болган. Оон чижээнге Кужур-Чырааның саанчылары мындыг санал киирди. «Бисте шүлүк бижип чоруур, хөгжүм ойнаар, ырлаар-даа улус бар. Бис боттарывыстың күжүвүс-биле концерт белеткеп алгаш, аъш-чемивисти чонга сатпышаан, район төвү — Хандагайты суурга чеде бераивиссе, бисти уткуп хүлээп аар силер бе? База Хам-Дыт хойжу бригадазының бир малчыны чогаал каттыжыышкынының адын «Улаатай» дээн-дир, а бүгү Өвүрге сураглыг Ак-Бедиктиң ады-биле чүге адаваан чоор, чогаалчыларывыс ол бедикке чедир бодаваан ол ирги бе?», «Сураглыг чогаалчывыс С. А. Сарыг-оолдуң чонда нептерээн шүлүглелдериниң баштайгы хол-биле бижээн хоолгазы бар бе?», «Каттыжыышкынның киржикчилери бөгүнгү амыдыралды чүге биживейн турарыл?» деп айтырыгларны салган.

Ужуражыышкыннар үезинде каттыжыышкында ам-даа кылза чогуур ажылдар хөй дээрзи илерээн. Уран-шевердерни, бот-тывынгыр хоочун артистеривисти, аас-чогаалының кадагалакчыларын бөлгүмче хаара тутса чүл? Чурук тырттырыкчыларының, чурукчуларның делгелгезин организастап, бо-ла бүгүнү каттыштыргаш, улуг хемчээлдиг ужуражылга кежээлерин эрттирзе кандыгыл?

Ужуражылга сөөлүнде каттыжыышкынның киржикчилери чогаалдарын номчуп, бот-тывынгыр композитор Болат Хомушку ырларын ырлап берип, концертти көргүстүлер. Улаатай, Хам-Дыт хойжу бригадалар, Кужур-Чыраа сүт-бараан фермазынга болгулаан бо ужуражылгага уран чүүлдүң хоочуннары Монгуш Сенди-Сүрүң, Ховалыг Кызыл-оол, Зинаида Бады-Хөө олар улуг хуузун киирип, чонга суртаал ажылын кылып чордулар. Аныяк ыраажылар Дыртый-оол Саяна, Иргит Чодурааның тааланчыг хоюг үнүн малчыннар хөй-аът кириишкин-биле уткуп алдылар. Бо чоруп чорувуста сеткилге бир өөрүнчүг чүүл, кайы-даа кызыл-булуңга баарывыска, чылыды одап, стол-сандайың, сценазын кылайты аштап кааны өөрүнчүг чорду. Ында ажылдап, чурттап чоруур бригадирлер, кызыл-булуң эргелекчилерин айтыр апаар. Чамдык кызыл-булуңнар бригада төптеринге оюн-концерт үндүрүп чеде бергеш, ырлап турган кижи дидиреп турар чүве-ле болгай. «Бак чүве барганнай барзынам» деп күзээр-дир ийин.

Мындыг үнүүшкүннүг ужуражылгалар чогаал каттыжыышкынының киржикчилеринге-даа, кижилерге-даа ажыктыг-дыр.

Николай ООРЖАК.

«ШЫННЫҢ» ЧАРЛАЛДАР БЮРОЗУ

ССРЭ-ниң ИХМ-ниң дээди болгаш ортумак өөредилге черлериниң хүндүскү салбырларынга курсантылар чыып алырын Тыва АССР-ниң ИХМ чарлап тур.

Өөренир хуусаазы: дээди школаларга дөрт чыл, ортумак школаларга — ийи чыл.

Школалар ИХМ органнарынга ажылдадыры-биле дээди болгаш ортумак юридиктиг эртемниг специалистерни белеткеп турар.

Хүлээп алырының негелделери:

Омскиниң, Волгоградтың, Горькийниң, Рязаньның, Уфаның, Тюменьниң, Хабаровскиниң дээди школаларынга, Ленинградтың Политиктиг дээди училищезинге, а ол ышкаш Москваның, Новосибирскиниң, Красноярскиниң, Брянскиниң, Калининградтың, Воронежтиң, Краснодарның, Владимирниң, Барнаулдуң ортумак школаларынга, а ол ышкаш Иркутскиниң өрт-техниктиг училищезинге 30 хар чедир назылыг эр, Совет Армияның хүрээлелинге шериг албанын эрткен, ортумак эртемниг, кадыкшылының талазы-биле ИХМ органнарынга ажылдап шыдаар кижилерни хүлээп алыр.

Школага кирерлер орус дылга болгаш литературага (бижимел), ССРЭ төөгүзүнге, обществоведениеге (чүгле дээди школаларга кирерлер), а Ленинградтың болгаш Иркутскиниң өрт-техниктиг училищезинге кирерлер төөгү орнунга математикага шылгалдалар дужаар.

Өөредилге черлеринге кирерин күзээннер 1989 чылдың май 15-ке чедир Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң кадрлар килдизинге эмчи комиссиязын эртери-биле келир болгаш даразында документилерлиг болур:

кадыкшылының дугайында эмчи шынзылгазы, ортумак эртемниң дугайында аттестат (боду-биле). шериг биледи азы кирип бижидилге дугайында херечилел, сөөлгү ажылдап турган черинден азы өөренип (албан эрттирип) турган черинден бүдүрүлге болгаш партия, комсомол характеристиказы, 3х4 см хемчээлдиг дөрт чокка 4 фото-чурук (булуң чок). СЭКП азы ВЛКСМ хоорkomундан, райкомундан өөредири-биле чоруткан бижик.

Кирериниң шылгалдаларын дужаары-биле Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң кадрлар килдизинден бижик алганнарга Кызыл хоорайдан өөредилге чериниң турар черинге чедир болгаш оон дедир кээриниң оруу халас.

Дээди өөредилге черлеринге кирериниң шылгалдаларын август 10-дан 25-ке чедир, а ортумак өөредилге черлеринге — сентябрь 15-тен 25-ке чедир чорудар.

Конкурсту шыдап эрткен кандидаттарны дыңнакчылар кылдыр хиир санаар болгаш оларны халас чем, идик-хеп болгаш общежитие-биле хандырар. Айда 40 рубль стипендия төлээр.

Айтырыгларны Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң кадрлар килдизинден № 107 кабинеттен тодарадыр. Телефону—92-3-88.

* * *

Кызыл хоорайның автовокзалының кассаларындан билеттерни чоруур хүнүнде болгаш чеди хонук бурунгаар садып ап болур.

Чоруур дээн хүнүнүң биледин баш бурунгаар телефон дамчыштыр, телеграмма болгаш почта открытказынга бижип чоруткаш, чагыдып ап база болур. Ап чораан чүүлдерин вокзалдың шыгжамыр камеразынга суктуруп каап болур. Оон аңгыда, ие болгаш чаштың өрээлинге база дыштаныр өрээлдиң чагыын баш удур хүлээп ап турар.

Кайы-даа районче баар кээриниң биледин он хонук бурунгаар чагыдар. Билетти бажыңга эккеп бээр чагыгны база кылып болур.

Оон аңгыда, автомобильдиң болгаш демир-оруктуң холушкак билеттериниң чагыын хүлээп алыр. Абакан —Москва аразының № 67 поездизиниң, Абакан—Новокузнецкиниң № 195 поездизиниң билеттерин Кызылдан Абаканга чедир автобус биледи-биле кады садып турар.

Автотранспорттуң ачы-дузазын ажыгланар.

* * *

Ажаалга банкызының салбырларында квартира телевизир, газ, электроэнергия одаар чүүл өртээ дээш, чонга көргүзүп турар оон-даа өске ачы-дуза чедирилгезиниң өртек-хөлезиниң хүлээп алыр операцияның өскерилгени-биле чергелештир республиканың Ажаалга банкызының салбырлары-биле керээлерни катап эде чарып алырын төлелгелер ап турар организацияларның удуртукчуларынга ССРЭ-ниң Ажаалга банкызының Тыва республика эргелели дыңнадып тур.

* * *

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дугу» комбинаттың профэвилел комитеди Ак-Довурак хоорайның Культура ордузунуң директорунга ажылдаарын күзээн кижилерге конкурсту чарлап турарын дыңнадып тур. Конкурска дээди эртемниг, культура албан черлеринге беш чылдан эвээш эвес үеде ажылдап келген кижилер киржир.

Конкурска бирги черни ап, директорлап ажылдай берген кижини чаагайжыды туткан квартира-биле хандырарын комбинаттың администрациязы болгаш профэвилел комитеди магадылап турар.

Конкурска киржирин күзээннер бодунуң дугайын даразында адреске дыңнадыр: **668045, «Тыва даг-дугу» комбинаттың профкому, «Конкурска».**

* * *

1988 чылдың декабрь 11-де, воскресеньеде, «Амгы үе-чадада совет-япон харылзаалар» деп лекция болур. Лекцияны «Билиг» ниитилелиниң Новосибирск область организациязының лектору төөгү эртемнериниң кандидады, Новосибирск хоорайда харылзаа институдунуң доцентизи эш М. П. Ененко номчуур. Абонементилер-биле кирер. Билеттерни садып турар.

Лекция СЭКП Тыва обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга 14 шакта болур.

* * *

Кыштың соок үези келгени-биле холбаштыр Балгазын, Самагалдай болгаш Эрзин суурларда автозаправка станцияларының хууда автотранспорттуг кижилерге бензин бээриниң шак-үезиниң өскерилгезиниң дугайын республиканың нефть продуктулар эргелели дыңнадып тур.

Хууда автотранспортка бензинни бо чылдың ноябрь 1-ден эгелээш 1989 чылдың март 1-ге чедир 8 шактан 19 шакка чедир бээр.

Организациялар удуртукчуларының, профэвилел комитеттериниң даргаларының кичээнгейинге

1988 чылдың ноябрь 28-тен декабрь 16-га чедир Кызыл хоорайның аъш-чем садыы Чаа чылга уруглар-га белектер чагыгларын хүлээп алырын дыңнадып тур.

Чагыгларны даразында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Октябрьская кудумчузу, 29, № 11 кабинет, оргкилдис. Килдис ажыл хүннеринде 9 шактан 17 шакка чедир ажылдаар.

Белектерни декабрь 23-ке чедир бээр.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ДЕКАБРЬ 8-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 —«Улуг-хүн, 6 шак чартыкта». Уран-чечен фильм. 3-4 серияларлы. 10.55 — 11.05 — Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.45 — Эде тургустуушкун прожектору. 15.55 — Телефильм. 16.25 — Музыка эртинези. А. Хачатурян. Концерт. 17.00 — «...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 17.50 — Мультфильм. 18.00 — ССРЭ— Соңгу полюс —Канада Арктика ажыр экспедиция дугайында док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 2-ги фильм—«Меридианның кудуу». 18.50 — Бөгүн делегейде. 19.05 — «Демократияга өөренип тур бис». Медицина радиологиязының эртем-шинчилел институдунуң парткомунуң ажылының дугайында. 19.35—Мультфильм. 19.45 — «Улуг-хүн, 6 шак чартыкта». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустуушкун прожектору. 21.45 — Останкинонуң Концерт студиязынга кинорежиссер С. Ростоцкий-биле ужуражыышкын. 23.15—Бөгүн делегейде. 23.25 — 00.00 —«Гавана силерни манап тур». Музыкалыг телефильм.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Бойдус эртеми. 4 класс. Агаар болгаш ону баш бурунгаар сөглээри. 8.55 —Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05 —Испан дыл. 9.55 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 —ОПТУ сургуулдарынга. Биология. Ч. Дарвин. Кылымал шилилге. 10.35; 11.35—Биология. 7 класс. Амфибиялар. Кымнарыл ол? 11.05— Испан дыл. 12.05 —«Күскү төөгү». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 13.15 — «Улуг уруглар». Телефильмнер. 13.55 —Медээлер. 14.05 — «Буурап дүшкен трест». 2-ги сериязы. 15.15 — 15.35—Гитаражы Лео Брауэрниң концерти (Куба). 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.10—«Сарыг-оол дугайында сөс». Тываның улустуң чогаалчызы С. А. Сарыг-оолдуң чогаадыкчы ажылынга тураскааткан дамчыдылга. 18.55 — Док. фильм. 19.20 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Область партконференциязынга уткуштур». «Хамааты камгалалының билиглерин кижи бүрүзүнге». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — Реклама. 20.20 —Улустуң хөгжүм херекселдериниң үнери. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустуушкун прожектору. 21.45 — «Күскү төөгү». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 23.00—00.40 — Баскетбол. Европа чемпионнарының кубогу. Эр кижилер. ЦСКА—«Скаволини» (Италия).

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 —Медээлер. 18.10 — «Кедээниң шагы». 19.10 — Мультфильм. 19.30 — Телефильм. 20.00—20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

КИНО

ДЕКАБРЬ 8-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Сладкие грёзы» 9.30, 12.00, 16.40, 19.10, «Шут» 14.30, бичии залга: «Сборник мультфильмов» 10.00, 16.00, «История Аси Клячиной, которая любила, да не вышла замуж» 12.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Властелин времени» 9.40, 13.00, «Оранжевый дождик» 11.20, «Сказка» 14.40, «Утомлённое солнце» 16.00, «Меня зовут Арлекино» 17.50, «Эсперанса» 20.50 шактарда.

«ВОСТОК»: «В старые, добрые времена» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (уваткан) шактарда.

АГААР

Республикага шокар булуттаар. Биче хар чаар. Хаттың күжү кошкак. Дүне 23—28, чамдык черлерге 15—20, хүндүс 16—21, чамдык черлерге 9—14 градус чедир соор.

Кызылга шокар булуттаар. Хүндүс чагбас. Дүне биче хар чаар. Хаттың күжү кошкак. Дүне 26—28, хүндүс 16—18 градус соок болур.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

367000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100
Индекс 54241

«ШЫННЫҢ» телефоннары
◆ Редактор — 3-43-34;
◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17;
◆ приемная — 3-34-26;
◆ харыысалгалыг секретарь — 3-34-92;
◆ оралакчылары — 3-45-93;
◆ партийжи амыдырал килдизи — 3-36-82; 3-36-25;
◆ совет тургузуг, социал айтырыглар килдизи — 3-34-98; 3-41-23;
◆ үлетпүр килдизи — 3-34-49; 3-36-73;
◆ агроүлетпүр килдизи — 3-41-16;
◆ пропаганда килдизи — 3-34-57;
◆ культура килдизи — 3-39-15;
◆ информация килдизи — 3-37-11;
◆ чагаа килдизи — 3-39-03; 3-34-39;
◆ очулга килдизи — 3-34-93;
◆ корректорлар — 3-34-19;
◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41;
◆ бухгалтерия — 3-43-41;
◆ солун келбейн барганда — 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер
Хемчээли 2 парлалга амазы
Тиражы 24637 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу бажың № 1.
Чагыг № 214. ТС—00893.